

WAAROM WAARHEID ERTOE DOET

door Bart PATTYN (Leuven)

We zouden leven in een *post-truth-sfeer*. Het onderscheid tussen fake news en waarheidsgetrouwe berichtgeving zou vervagen; publieke opinies zouden niet langer op basis van feiten en redelijk inzicht, maar op basis van emoties en subjectieve indrukken worden gevormd; wetenschappers zouden steeds minder vertrouwen genieten en populaire politici zouden zonder noemenswaardige reputatieschade kunnen weggomen met flagrante leugens. Klopt dat? En als dat zo is, is dat erg? In deze bijdrage wordt beargumenteerd waarom de actuele *post-truth-sfeer* effectief funest is en waarom waarheid ertoe doet.

Het begrip ‘*post-truth*’ werd gangbaar in columns en commentaarstukken. Het is strikt genomen geen filosofisch begrip, maar het roept wel allerlei filosofische vragen op, zoals ‘Wat is waarheid?’, ‘Hoe belangrijk is waarheid?’ of ‘Wat staat er op het spel wanneer mensen aan waarheid voorbij gaan?’ Filosofen slagen er niet goed in om eensgezind op die vragen een duidelijk antwoord te geven. Er bestaan heel uiteenlopende filosofische waarheidsopvattingen die elk in heel diverse richtingen gedetailleerd uitgewerkt worden, zonder dat er zich een consensus vormt over het soort opvatting waarop het brede publiek zou kunnen vertrouwen.¹

Bart PATTYN (1962) is hoogleraar aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte, KU Leuven. Recente publicaties: (samen met Jaak Billiet, Michaël Opgenhaffen en Peter Van Aelst) *De strijd om de waarheid: Over nepnieuws en desinformatie in de digitale wereld*, KVAB Standpunten, 62 (Brussel: KVAB Press, 2019); “Wetenschappelijke integriteit: Wat weerhoudt wetenschappers van fraude”, in Pieter D’Hoine en Bart Pattyn, reds., *Wetenschap in een veranderende wereld*, Lessen voor de eenentwintigste eeuw (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2020), 259-83.

¹ Voor een overzicht van de verschillende filosofische waarheidsbenaderingen, zie Michael Glanzberg, ed., *The Oxford Handbook of Truth* (Oxford: Oxford Univ. Press, 2018).

doi: 10.2143/TVF.82.1.0000000

© 2020 by Tijdschrift voor Filosofie. All rights reserved.

Niet alleen de heterogeniteit, ook het perspectief van waaruit filosofen over waarheid nadenken, maakt het voor het brede publiek moeilijk om met ‘*post-truth*’ in het reine te komen. Filosofen nemen in hun waarheidsonderzoek vaak een objectiverend standpunt in, een standpunt van iemand die zich min of meer geïsoleerd van zijn of haar socioculturele omgeving, tegenover een te beoordelen werkelijkheid bevindt. Omdat, zoals we verder zullen bespreken, mensen in hun dagelijks bestaan de relevantie van wat ze waar vinden vanuit een gedeelde betrokkenheid beoordelen, sluit de manier waarop filosofen de relevantie van waarheid inschatten niet meteen aan bij de manier waarop waarheid er in het gewone leven toe doet.

In deze bijdrage keren we ons tegen het postmoderne scepticisme. Daarmee bedoelen we niet zozeer het scepticisme waartoe men in academische bijdragen besluit, maar de globale terughoudendheid onder essayisten, intellectuelen, sociale wetenschappers en journalisten ten aanzien van waarheid.² Die intellectuele terughoudendheid bestond voordat er sprake was van ‘*post-truth*’ en het is onwaarschijnlijk dat dit postmoderne scepticisme de ontwikkeling van leugenachtige politieke communicatiestrategieën en fake news in de hand heeft gewerkt. Anderzijds heeft de postmoderne terughoudendheid ten aanzien van waarheid het verzet tegen die praktijken ook niet meteen bemoedigd, integendeel.

In deze bijdrage gaan we in op de consequenties van een situatie waarin het vertrouwen dat er zoiets bestaat als waarheid zoek is. Datgene waar mensen het samen over eens zijn, blijkt het draagvlak te vormen van wat ze als groep denken, plannen en realiseren. ‘*Post-truth*’ is een symptoom van de desintegratie van dat draagvlak. Op maatschappelijk vlak betekent dat dat ‘*post-truth*’ het overleg over datgene waar een samenleving als samenleving voor staat, in het gedrang brengt. Het was en het is nog steeds ‘in’ om als politiek filosoof te pleiten voor agonistische meerstemmigheid, maar als samen nadenken en samen initiatieven nemen in functie van wat men samen rechtvaardig en van publiek

² Bijvoorbeeld Joris Luyendijk, *Het zijn net mensen: Beelden uit het Midden-Oosten* (Amsterdam: Uitgeverij Podium, 2006). Rob Wijnberg, “Waarom feiten niet het antwoord zijn op nepnieuws”, *De Correspondent*, 3 mei 2017; Id., “De wetenschap is geen mening en geen absolute waarheid: Maar wat is het dan wel?” *De Correspondent*, 9 augustus 2019.

belang beschouwt door een groter wordende verdeeldheid onmogelijk wordt, zal blijken dat we met die agonistische meerstemmigheid de desintegratie van een gemeenschappelijk draagvlak alleen maar versnellen.

In deze bijdrage gaan we uit van de manier waarop mensen in hun alledaagse bestaan waarheid ervaren. Die optie berust op de overtuiging dat filosofie op zijn best is wanneer wordt geëxpliciteerd wat mensen in hun dagelijkse omgang spontaan vanzelfsprekend vinden, zonder zich daar goed van bewust te zijn. We omschrijven in welke omstandigheden mensen het begrip ‘waar’ in hun dagelijks leven gebruiken. We bespreken de vaststelling dat waarheid bepaald wordt door het kader waarmee een gegeven aan de orde wordt gesteld en we gaan na in welke zin het postmoderne scepticisme dat zich op basis van die vaststelling heeft gevormd, ter zake is. Ten slotte geven we aan in welk opzicht de ‘*post-truth*’-sfeer nefast is voor het draagvlak dat het een samenleving als samenleving mogelijk maakt te overleggen, beslissingen te nemen en gezamenlijke initiatieven te nemen.

I.

Mensen gebruiken het woord ‘waar’ erg vaak. Met ‘dat is waar’ laten ze blijken dat ze ergens mee akkoord gaan. Door in een gesprek met een oordeel **in te stemmen**, aanvaarden ze dat dat oordeel deel mag uitmaken van de reeks overtuigingen die het gemeenschappelijke uitgangspunt vormen van wat ze samen verder zullen bespreken, beslissen of doen.

Wanneer mensen laten blijken dat ze iets waar vinden, impliceert dat geenszins dat ze dat definitief als waar beschouwen. Als bijvoorbeeld iemand een opmerking maakt die een overtuiging waarover overeenstemming was bereikt, in vraag stelt, en de gesprekspartners geven zich onderling rekenschap van de relevantie van die opmerking, dan zal iedereen die aan dat gesprek deelneemt spontaan beseffen dat die gemeenschappelijke visie moet worden herzien. Ook wanneer mensen persoonlijk geconfronteerd worden met informatie die de waarschijnlijkheid van

wat ze waar vinden ondermijnt, dan zal het besef van de relevantie van die informatie voor hun overtuiging fataal zijn en zullen ze, om met betrekking tot dat onderwerp met zichzelf opnieuw in het reine te komen, op zoek moeten gaan naar een gezichtspunt waarvan ze kunnen aannemen dat het waar is.³

Het feit dat we maar van iets overtuigd kunnen zijn zolang we de indruk hebben dat datgene waarvan we overtuigd zijn, waar is, heeft een belangrijke consequentie: het maakt dat we door te communiceren, het onze gesprekspartners mogelijk maken om ons ertoe te bewegen onze misvattingen te laten varen. Omdat overtuigingen waarvan je inziet dat ze onjuist of onlogisch zijn, ophouden je overtuigingen te zijn, kan iemand ons op basis van feiten en redelijk inzicht ertoe brengen onze foutieve of onlogische opvattingen op te geven. Het feit dat wat waar is onjuiste of onlogische overtuigingen buiten spel kan zetten, maakt het tegelijk mogelijk om het op basis van overleg onderling ergens over eens te worden.

Het feit dat we niet anders kunnen dan onze opvattingen te herzien wanneer de informatie die onze bestaande overtuigingen discrediteert tot ons doordringt, betekent niet dat we dat fijn vinden. Mensen ruilen hun vertrouwde zekerheden niet graag in voor visies en vaststellingen die de manier waarop ze hun vertrouwde opvattingen en projecten legitimeren overhoop zou kunnen halen of die hun zelfrespect, hoop of geloof in het gedrang zou kunnen brengen. Zeker als hun maatschappelijke status fragiel is en de maatschappelijke waardering die ze spontaan ondervinden hen onvoldoende wapent om onaangename waarheden te kunnen accepteren, zullen mensen zich verzetten tegen alles wat hun bestaande overtuigingen in het gedrang zou kunnen brengen. Ze zullen bijvoorbeeld weigeren om ergens dieper op in te gaan; enkel interesse betonen voor informatie die hun bestaande overtuigingen bevestigt; het gezelschap opzoeken van mensen die het roerend met hen eens zijn. Ze doen dat niet noodzakelijk omdat ze van slechte wil zijn. Zelf hebben ze immers de indruk dat de informatie die hun overtuigingen in vraag

³ Cf. Bernard Williams, *Truth and Truthfulness: An Essay in Genealogy* (Princeton: Princeton Univ. Press, 2002), 67.

stelt onjuist is. Ze willen die indruk beschermen, wat zich vertaalt in wat psychologen “a need for closure” noemen.⁴

II.

Wat waar is kan enkel overtuigen in situaties waarin wat waar is duidelijk te onderscheiden is van wat niet waar is. Meestal is dat onderscheid echter onduidelijk. In situaties die veel voorkennis veronderstellen of erg **ingewikkeld** zijn (bijvoorbeeld in discussies over de economische consequenties van vrijhandelsverdragen, over een doeltreffende taksshift of over wetenschappelijke klimaatbevindingen) is het voor het brede publiek niet vanzelfsprekend uit te maken wat waar is. Moeilijke vraagstukken zijn echter niet noodzakelijk onoplosbaar en als iemand ergens weinig verstand van heeft, kan hij of zij altijd iemand consulteren met verstand van zaken. Dat geldt echter niet voor discussies waarin de verschillende posities onmogelijk te verzoenen zijn omdat de discussiepartners uitgaan van **radicaal verschillende interpretatiekaders**. In discussies tussen mensen die bijvoorbeeld opgevoed zijn in een verschillende cultuur, tussen mensen die zich identificeren met tegengestelde ideologieën of tussen mensen die behoren tot verschillende generaties, heeft men vaak de indruk dat elke partij uitgaat van haar eigen waarheid. In dit soort situaties lijkt het niet mogelijk om elkaar op andere gedachten te brengen of om tot een consensus te komen. In dit soort discussies ontbreekt het immers aan gemeenschappelijke grond. Dergelijke discussies kunnen ontaarden in gewelddadige conflicten zoals godsdienstoorlogen. Pierre Bayle merkte in dit verband op dat wat in een dergelijke context als de waarheid geldt, zal bepaald worden door wie het voor het zeggen heeft.⁵ Een belangrijk motief voor de postmoderne terughoudendheid ten

⁴ A.W. Kruglanski and D.M. Webster, “Motivated Closing of the Mind: ‘Seizing’ and ‘Freezing’”, *Psychological Review* 103 (1996): 263–83.

⁵ “On voit que tout ceci en termes couverts est la même chose que de dire, la raison du plus fort est toujours la meilleure; j’ai droit parce que je m’appelle lion; et que c’est réduire les hommes à la ridicule controverse de se dire réciproquement, tu es opiniâtre parce que je soutiens la vérité, sans qu’aucune règle commune nous puisse venir tirer de ce jeu de mots et de ce combat d’enfants qui se jettent et rejettent la même pierre, de ce jeu de paume où la même bale va et revient incessamment.”

aanzien van waarheid heeft te maken met het feit dat in religieuze, nationalistische of ideologische conflicten men met het begrip ‘waarheid’ mensonterend geweld rechtvaardigt.

Het is niet alleen in discussies over religie, cultuur en ideologie dat de kaders van waaruit opponenten redeneren tot tegengestelde waarheidsopvattingen kunnen leiden. In de loop van de 20e eeuw is men vanuit diverse humaan-wetenschappelijke disciplines tot de bevinding gekomen dat alles wat mensen waarnemen of onderscheiden gestructureerd wordt door een mediërend conceptueel kader (bijvoorbeeld een taal, een classificatiesysteem, een verhaal, een theorie, een symbolische vorm, een discours, een paradigma, een ideologie of een ander mediërend tekensysteem). Het conceptuele kader op basis waarvan de werkelijkheid wordt waargenomen, blijkt bepalend voor wat we als waar en wat we als onwaar beschouwen. Op basis van deze vaststelling nemen postmoderne intellectuelen aan dat er geen objectieve waarheid bestaat. Ze redeneren dat, omdat elke betrokkenheid op de realiteit gemedieerd wordt door kaders en omdat kaders tijds- en cultuurgeboden zijn en in functie van klasse- of machtsbelangen worden opgedrongen, het een illusie is te geloven dat mensen op basis van waarheidsgetrouw overleg overeenstemming kunnen bereiken. Voor hen lijkt het gebruik van de term ‘*post-truth*’ te berusten op een misvatting. Als er immers geen objectieve waarheid bestaat, dan werden ook in het verleden de bakens nooit op basis van objectieve waarheid uitgezet. De zogenaamde *post-truth*-sfeer kan in die zin noch als uitzonderlijk, noch als verontrustend worden beschouwd. Dat een elite de actuele omgang met waarheid pas nu als problematisch beschouwt, zou enkel te maken hebben met het feit dat het die elite stoort dat het niet langer haar leugens maar de leugens van andere groepen zijn die in de samenleving gelden als de officiële waarheid.⁶

Snijdt de postmoderne waarheidskritiek hout of berust ze op een ongenuanceerde veralgemening? Kunnen we tegen het postmoderne

Pierre Bayle, *Commentaire philosophique sur ces paroles de Jésus-Christ* (Cantorbury: Thomas Litwel, 1686), Partie 1, Chapitre 10, p. 224.

⁶ Alessandro Baricco, “De elite moet zichzelf op het spel zetten”, *De Morgen*, 23 febr. 2019; Id., “Post truth is een elitair verzinsel”, *De Standaard*, 6 mei 2017.

scepticisme in blijven aannemen dat waarheid ertoe doet? Om dat uit te maken moeten we ons in eerste instantie rekenschap geven van wat het gebruik van kaders precies impliceert. Wat bedoelt men wanneer men stelt dat al onze betrokkenheid op de realiteit wordt gemedieerd door een kader (een ideologie, een discours, een classificatiesysteem, een taal of om het even welk ander mediërend tekensysteem)? Alleen als we begrijpen hoe ‘kaders’ werken, kunnen we inschatten of men terecht beweert dat waarheid er niet langer toe doet.

III.

Kaders blijken onvermijdbaar. Zodra we iets waarnemen, maken we er gebruik van. Ergens aandacht voor opbrengen, impliceert immers dat je de continue stroom wisselende impressies die je onophoudelijk ondergaat, onderbreekt door je bewust op iets specifiek te concentreren. Mensen lijken dat te doen door wat ze waarnemen of wat ze zich herinneren te conceptualiseren.⁷ Conceptualiseren is meer dan waarnemen labels, omdat we wat we waarnemen door conceptualisering betekenis verlenen. De concepten die het ons mogelijk maken om iets van zijn achtergrond te onderscheiden en die ons op die manier in staat stellen om in wat we ter sprake brengen of bedenken een combinatie van werkelijkheidsaspecten als een entiteit naar de voorgrond te brengen, maken op zichzelf deel uit van een betekenskader. Concepten zijn inderdaad meer dan labels, markeringen of eigennamen. Concepten hebben, onafhankelijk van de ‘gestalt’ van de werkelijkheidsaspecten die we met die concepten op de voorgrond brengen, **een betekenis die bepaald wordt door de plaats die deze concepten innemen in het kader waarvan ze deel uitmaken.** Wanneer we de door concepten vertegenwoordigde werkelijkheidsaspecten in verband brengen met andere door concepten gerepresenteerde werkelijkheidsaspecten, dan zullen we dat

⁷ Willem von Humboldt, “**Ueber Denken und Sprechen**”, in Willem von Humboldt, *Werke in fünf Bänden*, Bd. 5, hrsg. von Andreas Flitner und Klaus Giel (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981).

spontaan doen volgens de verwachtingen en de regels die gelden binnen het conceptuele kader waarvan die concepten deel uitmaken. Het conceptuele kader zal op die manier de spelregels bepalen van de manier waarop we de werkelijkheidsaspecten waarop we ons focussen met elkaar in relatie brengen (tegenstellen, vergelijken, samenvoegen, onderscheiden, samentellen e.d.). Dat klinkt behoorlijk abstract. Laat ons daarom onmiddellijk met een praktisch voorbeeld illustreren wat dat in de dagelijkse praktijk concreet impliceert.

Stel, er zijn appels en je wil weten hoeveel je ervan mag eten, rekening houdend met het feit dat je het met die appels een hele week moet doen. Wel, je zal dan een aspect van de realiteit, met name hoeveel appels er zijn, door een concept — in dit geval een cijfer — representeren in een conceptueel kader — in dit geval een mathematisch kader — en je zal dat concept uitspelen tegen andere door concepten vertegenwoordigde werkelijkheidsaspecten, bijvoorbeeld het aantal personen met wie je de appels moet delen, het aantal momenten waarop er per dag appels worden gegeten, het aantal dagen dat er nog resten voor je gewoonlijk gaat winkelen en dergelijke. Je zal dat doen volgens de spelregels van het desbetreffende gesloten tekensysteem — in dit geval de regels die gelden in de wiskunde⁸ — en je zal wat je op basis van die confrontatie besluit (in dit geval het resultaat van de berekening), projecteren op wat je ziet. Je zal bijvoorbeeld ‘zien’ dat je appels tekort hebt. Als je je huisgenoten daarop wijst, zullen ze wellicht bevestigen dat dat waar is. Ook zij zullen kunnen ‘zien’ dat er te weinig zijn, op voorwaarde dat ze participeren in de door dat particuliere kader gestructureerde verstandhouding. Wie niet in de door dat kader gestructureerde verstandhouding participeert, zal dat niet ‘zien’.

Dezelfde appels kunnen ook vanuit andere conceptuele kaders door een concept gerepresenteerd worden en op die manier op diverse andere

⁸ Wiskundige relaties zijn afgeleid van eenvoudige axioma's, in het bijzonder de relatie van opeenvolging ($n + 1$) en hebben zich onder meer van daaruit ontwikkeld tot een complex systeem. Dat systeem is gesloten. De verhoudingen die in de wiskunde gelden, zijn onverschillig ten opzichte van wat er zich buiten dit systeem voordoet. De som van twee getallen verandert niet in functie van wie, waar of wanneer die som wordt gemaakt. Door een aspect van de appels symbolisch aan de orde te stellen in dat gesloten tekensysteem, kunnen we aantallen appels optellen, aftrekken, vermenigvuldigen of delen.

manieren in relatie gebracht worden met andere door concepten vertegenwoordigde realiteitsaspecten. De appels kunnen bijvoorbeeld ter sprake komen als prototype van een variëteit, als ingrediënt van een recept, als object van een stilleven, als voorwerp van een berucht Bijbelverhaal. Ook het feit dat we het simpelweg over appels kunnen hebben, berust op een representatie van realiteitsaspecten aan de hand van een concept — in dit geval het concept ‘appel’ — in een kader — in dit geval onze taal — tegenover andere geconceptualiseerde werkelijkheidsaspecten. Op die manier projecteren we op die bewuste realiteitsaspecten dat het gaat om dingen die zich onderscheiden van ‘peren’, dat ze behoren tot wat we ‘inheems fruit’ noemen, dat we die realiteitsaspecten als ‘fruit’ onderscheiden van ‘groenten’ enz. Door werkelijkheidsaspecten te conceptualiseren schrijven we aan die werkelijkheidsaspecten betekenissen toe, waartoe die realiteitsaspecten strikt genomen geen aanleiding geven.

Het is omdat we gebruikmaken van kaders dat de realiteit voor ons betekenis heeft. Mochten we van geen enkel conceptueel kader kunnen gebruikmaken, dan zouden we de realiteit onbemiddeld ervaren zoals dieren dat lijken te doen, met name in functie van onmiddellijke en momentane instinctieve reacties. In alle omstandigheden waarin we een aspect van de realiteit laten vertegenwoordigen door een concept binnen de context van een specifiek conceptueel kader waarin we dat concept tegen andere door concepten gerepresenteerde werkelijkheidsaspecten uitspelen volgens de verwachtingen die gelden binnen het conceptuele kader waarin die concepten thuishoren, wordt aan die werkelijkheidsaspecten een particuliere ‘symbolische’ betekenis toegekend.⁹ Kaders dragen ertoe bij dat alles waarop mensen bewust betrokken zijn een communiceerbare symbolische betekenis heeft die niet restloos teruggaat op wat de realiteit op zich, buiten de context van wat we betekenisvol kunnen kaderen, voorstelt.

⁹ Ernst Cassirer aan wie we deze voorstelling van zaken ontleen, noemde deze kaders ‘symbolische vormen’. Hij ontwikkelde zijn epistemologische visie in *Philosophie der symbolischen Formen* (B. Cassirer: Berlin) dat drie delen bevat: *Die Sprache* (1923); *Das mythische Denken* (1925) en *Phänomenologie der Erkenntnis* (1929).

De term ‘projectie’ is hier in zekere zin misleidend omdat men op basis van dat begrip zou kunnen veronderstellen dat wat wij als appels beschouwen niet echt appels zijn, omdat wat wij als appels percipiëren het resultaat is van een vanuit een kader gestructureerde projectie op realiteitsaspecten. De gedachte dat er achter de op basis van symbolische tekensystemen geconstrueerde betekenisvolle werkelijkheid een andere reëlere werkelijkheid schuilgaat, is onzinnig. In plaats dat onze humane realiteit fictief is, terwijl enkel de realiteitsaspecten waarop we betekenissen projecteren reël zijn, is het eerder andersom. Voor ons mensen geldt als realiteit de werkelijkheid waarin er appels en peren bestaan, terwijl niemand zich in het gewone leven rekenschap geeft van de realiteitsaspecten die tot de vaststelling van onze humane realiteit aanleiding geven, zolang ze niet vanuit een kader (bijvoorbeeld voorliggend filosofisch kader) geconceptualiseerd worden. Als die realiteitsaspecten ter sprake komen en aldus als realiteit aan bod komen, bijvoorbeeld in deze bijdrage, dan kan dat alleen maar door die realiteitsaspecten als realiteitsaspecten te conceptualiseren, waardoor ze ophouden te zijn wat ze waren voordat dat het geval was.

In het dagelijks leven maken we gebruik van verschillende kaders door elkaar. We kunnen het bijvoorbeeld hebben over vijf, verleidelijke, jonagoldappelen, maar de spelregels binnen de tekensystemen die tot elk van die verschillende betekenisbepalingen aanleiding geven, zijn onderling niet te integreren. Ze zijn kader-specifiek. Als we willen weten of we appels genoeg hebben, houden we geen rekening met hun kleur en als we willen weten wat voor soort appels het zijn, houden we geen rekening met hun aantal. We zullen met andere woorden nooit kunnen uitgaan van één tekensysteem dat ons in staat zou stellen om ons rekenschap te geven van alles wat voor ons reël is. Zelfs vanuit het meest gesofisticeerde referentiekader zullen we nooit tot een voorstelling komen waaraan niets meer toe te voegen valt. Er zullen altijd meerdere kaders, tekensystemen, verhalen, discours, theorieën, ordeningspatronen, classificatiesystemen en dergelijke aan de orde zijn en daar kunnen altijd andere aan worden toegevoegd.

Het is begrijpelijk dat sommige critici er op basis van deze vaststelling van overtuigd zijn dat wat waar is, afhankelijk is van het kader dat de

manier waarop we op de realiteit betrokken zijn, structureert. Wat iemand waar vindt (bijvoorbeeld wanneer hij of zij wijzend naar een mand appels beweert: ‘Dit zijn appels’) geldt enkel in de context van een door een specifiek kader gestructureerde gedeelde betrokkenheid op de werkelijkheid.

Het waarheids scepticisme dat zich op die manier heeft gevormd, neemt globaal genomen twee vormen aan. Ofwel neemt men aan dat simpelweg alle waarheidsclaims, en dus ook exact-wetenschappelijke waarheidsclaims, berusten op een subjectieve interpretatie van de werkelijkheid. Wat je als waar percipieert, wordt immers bepaald door de op werkelijkheidsaspecten geprojecteerde betekenissen (de postmoderne variant). Ofwel gaat men ervan uit dat er enkel binnen het kader van een logisch systeem of vanuit een exact-wetenschappelijk kader betrouwbare waarheidsclaims kunnen worden gemaakt, alle overige bevindingen berusten op los zand. Om te kunnen begrijpen dat men vanuit een positivistisch perspectief het exact-wetenschappelijke kader wél en de overige kaders niet betrouwbaar vindt, moeten we ons rekenschap geven in welk opzicht gangbare kaders van het exact-wetenschappelijke kader verschillen. Als vertrekpunt van de analyse van dat verschil maken we gebruik van het onderscheid dat Pascal heeft gemaakt tussen twee soorten redeneerstijlen.

IV.

Blaise Pascal maakte met betrekking tot de manier waarop je mensen kan overtuigen dat iets waar is, een onderscheid tussen twee soorten ‘verstandhouding’.¹⁰ Er is enerzijds de verstandhouding waarin men even compact en rechtlijnig redeneert als in de wiskunde en anderzijds de verstandhouding waarin men verwacht dat alles wat het eindoordeel over een particuliere kwestie kan nuanceren, in rekening zal worden gebracht. In de geometrische verstandhouding maakt men volgens Pascal

¹⁰ Blaise Pascal, *Pensées*, texte établi par Louis Lafuma (Paris: Édition du Seuil, 1962), § 512. We vertalen het Franse concept ‘*esprit*’ in deze uiteenzetting met ‘verstandhouding’.

gebruik van een onnatuurlijk tekensysteem en wordt er abstractie gemaakt van allerlei zaken waarmee we in onze gangbare communicatie wél rekening houden. Die vreemde voorstelling van zaken creëert bij het brede publiek wantrouwen, maar voor wie dat wantrouwen overwint, blijkt de logica binnen deze argumentatiestijl, volgens Pascal, onontkoombaar overtuigend. In de tegenovergestelde verstandhouding maakt men gebruik van gewone taal en komt de uiteenzetting bijgevolg minder wereldvreemd over. Omdat men er zich in deze redeneercontext van bewust is dat elke omissie het eindoordeel vertekent, beseft men dat alle factoren die het besluit zouden kunnen beïnvloeden, aan bod moeten komen, wat nooit volledig kan, waardoor ook deze argumentatiestijl volgens Pascal zijn beperkingen heeft.

Pascal maakte deel uit van de eerste generatie wetenschappers die zich realiseerden dat het zin heeft de standaardverhoudingen tussen bepaalde kwantitatieve realiteitsaspecten in wiskundige formules uit te drukken, omdat de berekeningen die men aan de hand van die formules maakt proefondervindelijk verifieerbaar zijn. Op basis van de geometrische exploratie van deze verhoudingen werd vanaf de 17e eeuw gebouwd aan een conceptueel kader op basis waarvan men alle mogelijke fysische, chemische en organische processen in kaart kan brengen. Dat exact-wetenschappelijke kader blijkt uitzonderlijk doeltreffend. Het stelde wetenschappers in staat om in allerlei domeinen met een wiskundige precisie accurate voorspellingen te maken. Ongeacht of het onderzoek hemellichamen, griepvaccins, ertsen of driedimensionale beeldvorming betreft: alle exacte-wetenschappers blijken van datzelfde basis-kader gebruik te maken en de bevindingen die ze op die manier op het spoor komen, blijken onderling compatibel en vullen elkaar cumulatief aan.

Pascal suggereert dat men in de wiskundige redeneerstijl slechts een beperkt aantal werkelijkheidsaspecten met elkaar in relatie brengt, terwijl men in de tegenovergestelde redeneerstijl alle mogelijk relevante werkelijkheidsaspecten in rekening moet brengen omdat in die sfeer elke omissie de kwaliteit van het eindoordeel in het gedrang brengt. In exact-wetenschappelijk onderzoek houdt men inderdaad enkel rekening met empirisch vaststelbare kwantificeerbare gegevens die men in

functie van een geïkt classificatiesysteem in mathematische modellen op elkaar betreft. De empirische verifieerbaarheid van de wetmatigheden die men op deze geometrische manier op het spoor is gekomen, heeft ertoe bijgedragen dat vele onderzoekers het exact-wetenschappelijke kader niet louter beschouwen als een heuristisch model op basis waarvan men betrouwbare voorspellingen kan doen, maar als een voorstelling van wat zich de facto in de werkelijkheid voordoet.

De inzichten die men op basis van exact-wetenschappelijk onderzoek heeft verworven over het ontstaan van de kosmos en over allerlei fysische, chemische en fysiologische processen is verbluffend en de technologie die men op basis van die exact-wetenschappelijke inzichten heeft ontwikkeld, heeft onze levensverwachting, onze arbeid, onze communicatie en onze manier van wonen en reizen in de loop van de geschiedenis zeer ingrijpend gewijzigd. Die consequenties zijn misschien niet over de hele lijn positief. Het terugdringen van de biodiversiteit, de vergiftiging van het milieu en de opwarming van de aarde zijn het onrechtstreekse product van wat we op basis van exact-wetenschappelijk onderzoek konden bewerkstelligen. Die tragische consequenties houden echter geen verband met het waarheidsstatuut van exact-wetenschappelijk inzicht. Dat statuut blijkt robuust. Het aantal sceptici dat niet bereid is een medische ingreep te ondergaan of een vliegtuigreis te boeken omdat de kennis op basis waarvan dit soort toepassingen functioneren, ongegrond zou zijn, is in ieder geval verwaarloosbaar klein. Of de modellen waarvan men in exacte wetenschappen uitgaat, mogen opgevat worden als een 'afbeelding' van wat zich in de werkelijkheid op zich voordoet, blijft betwistbaar, maar het gros van wat exacte wetenschappers aan het licht hebben gebracht, is in pragmatisch opzicht onmiskenbaar waar.

V.

De betrouwbaarheid van niet-exact-wetenschappelijk inzicht, is minder vanzelfsprekend. Dat is geen origineel inzicht. Ook Aristoteles nam aan dat redeneringen waarin men, vertrekkend van fundamentele zekerheden, op een sluitende manier tot onweerlegbare conclusies komt

(demonstratieve redeneringen)¹¹ meer garanties bieden op waarheid dan redeneringen waarin men vertrekt van overtuigingen waarover onder verstandige mensen consensus bestaat (dialectische redeneringen)¹² of waarin men zich baseert op opinies die gangbaar zijn onder de toehoorders van een uiteenzetting (retorische redeneringen). In gangbare gesprekken en uiteenzettingen over bijvoorbeeld politiek of moraal kunnen we volgens Aristoteles geen beroep doen op demonstratieve argumenten en zijn we uitsluitend aangewezen op dialectische of retorische argumenten, wat betekent dat we ons enkel kunnen baseren op opinies die waar worden gevonden onder mensen die participeren in hetzelfde ‘ethos’.¹³

De reden waarom men zich in een niet-exact-wetenschappelijke context zal moeten baseren op opinies, ligt voor de hand. In exact-wetenschappelijk onderzoek zal men doelbewust van alle mogelijke betekenisverlenende kaders abstractie maken met uitzondering van het exact-wetenschappelijke kader zelf en op die manier enkel rekening houden met observeerbare kwantificeerbare werkelijkheidsaspecten. Op die wijze richten exacte wetenschappen zich op zuiver fysische, chemische of fysiologische verhoudingen, verhoudingen die zich in de realiteit op zich lijken voor te doen. In een niet-exact-wetenschappelijke context daarentegen kan je van de onder mensen geldende betekenisverlenende kaders geen abstractie maken zonder afbreuk te doen aan de manier waarop mensen de realiteit die je in je onderzoek aan bod wil brengen, ervaren. De werkelijkheid zoals die zich in onze dagelijkse omgang manifesteert, wordt immers mede geconstitueerd door de betekenisfuncties die aan realiteitsaspecten binnen een door een kader gestructureerde verstandhouding door mensen worden toegeschreven.

¹¹ Aristoteles, *Topica* I.1.100a18.

¹² Aristoteles, *Topica* I.1.100b23.

¹³ In zijn bespreking van Aristoteles kwam Chaim Perelman in het kader van de discussie met de logisch-positivisten tot het besluit dat exact-wetenschappelijk redeneren (demonstratieve argumentatie) de dialectische of retorische argumentatie nooit volkomen zal kunnen vervangen of overbodig maken omdat exacte wetenschappen enkel rekening kunnen houden met volkomen objectieve uitgangspunten en niet met opinies die het product zijn van afspraken, wettelijke regelingen, conventies, tradities, religieuze overtuigingen, smaakvoorkeuren en dergelijke. Chaim Perelman et Lucie Olbrechts-Tyteca, *La nouvelle rhétorique: Traité de l'Argumentation*. Coll. Logos (Paris: Presses Universitaires de France, 1958).

Dat impliceert dat, als je in het domein van humane wetenschappen net zoals in exacte wetenschappen van alle persoonlijke, culturele of institutionele kaders abstractie zou maken, je je niet kan realiseren hoe een gegeven in een specifieke leefwereld wordt ervaren. Niemand kan de realiteit van bijvoorbeeld 'een avondje uit' of 'het polshorloge van mijn vader' vatten indien alleen rekening wordt gehouden met de in de werkelijkheid op zich geldende wetmatige verhoudingen tussen empirisch verifieerbare realiteitsaspecten. Omdat vooralsnog alleen mensen kunnen participeren in een door diverse kaders gestructureerde verstandhouding, kunnen alleen mensen je uitleggen waaraan de realiteit van bijvoorbeeld 'een avondje uit' of 'de polshorloge van mijn vader' beantwoordt, wat impliceert dat elke bewering die ten aanzien van dit soort realiteit wordt gemaakt, noodzakelijkerwijze gebaseerd zal zijn op menselijke opinies.

De stelling dat de realiteit zoals die in onze dagelijkse omgang aan ons verschijnt niet begrepen kan worden als iets dat op zichzelf, buiten de context van een door een kader gestructureerde verstandhouding betekent wat het betekent, werd op een originele manier aan de orde gesteld door Donald Winnicott, een in de zeventiger jaren gewaardeerd pedater en psychoanalyticus. Winnicott stelde vast dat voor jonge kinderen de grens tussen fantasie en werkelijkheid niet altijd even duidelijk is. Zo dichten kinderen aan hun knuffel een persoonlijkheid toe, terwijl ze die knuffel tegelijk beschouwen als een materieel object. Ook in de context van hun spel schrijven kinderen aan allerlei voorwerpen en situaties betekenissen toe die deze voorwerpen en situaties 'in het echt' niet lijken te hebben (het laken over een paar stoelen is hun huis; de bezem hun paard; de doorgang naar het washok de kasteelpoort e.d.). Wanneer kinderen in hun spel opgaan, lijken ze daar veel plezier aan te beleven. Winnicott stelde vast dat we in onze volwassenen-wereld eigenlijk precies hetzelfde doen. We schrijven aan allerlei voorwerpen, wezens, creaties en projecten betekenissen toe vanuit onze onderlinge culturele en sociale betrokkenheid. Voor zover we in dat 'spel' opgaan, slagen we erin om in de werkelijkheid emotioneel te investeren. Als we van dat 'spel' worden uitgesloten of als we ons niet betrokken voelen in wat er in cultureel of sociaal opzicht op het spel staat, kunnen we dat niet en

zullen we geen belangstelling hebben voor wat er zich in die werkelijkheid voordoet. Ook in onze sociale en culturele omgang is het met andere woorden niet de externe realiteit op zich die garant staat voor wat de werkelijkheid voor ons emotioneel te betekenen heeft: het is onze capaciteit om op te gaan in de culturele verstandhouding van waaruit we spontaan emotioneel in die werkelijkheid investeren en aan realiteitsaspecten betekenis toegekennen die ons in staat stellen door die werkelijkheid begeistert of ontroerd te zijn, aldus Winnicott.¹⁴ Ook in deze context willen we ervoor waarschuwen dat het een vergissing zou zijn indien men daaruit zou besluiten dat wat we in onze dagelijkse levenswereld als reëel ervaren in werkelijkheid het product is van onze fantasie. Voor ons zijn zaken zoals examens, handelsbalansen en arbeidsprestaties zeer reëel, maar ze zijn, zoals John Searle opmerkt, waarnemer-afhankelijk.

John Searle maakte inderdaad een voor onze uiteenzetting cruciaal onderscheid tussen *observer-independent* en *observer-relative features of reality*.¹⁵ Onder 'waarnemer-onafhankelijke realiteit' rekt Searle zaken zoals kracht, massa, chemische verbindingen en het zonnestelsel (niet toevallig het soort zaken die aan de orde zijn in de exacte-wetenschappen). Waarnemer-onafhankelijke realiteit heeft betrekking op zaken waarvan we aannemen dat ze zullen blijven bestaan, ook als er geen mensen meer zullen zijn die dat soort zaken voor werkelijk nemen. Er bestaat echter ook een 'waarnemer-afhankelijke' realiteit: zaken die enkel bestaan zolang er mensen zijn die ze vanuit een door een specifiek kader gestructureerde verstandhouding als reëel ervaren, denken we bijvoorbeeld aan de KU Leuven, het Belgische koningshuis en de brexit. Ook al kan aldus Searle 'epistemisch objectief' worden vastgesteld dat dit soort zaken bestaan, in ontologisch opzicht berust de bevestiging dat ze er zijn op een subjectieve inschatting. De werkelijkheidsstatus van een 'waarnemer-afhankelijke' particuliere realiteit bestaat, aldus Searle, enkel voor diegenen die vanuit dezelfde collectieve betrokkenheid (*collective intentionality*) aan specifieke verschijnselen die particuliere

¹⁴ Donald W. Winnicott, *Playing and Reality* (London: Tavistock Publications, 1971).

¹⁵ John Searle, "Social Ontology: Some Basic Principles", *Anthropological Theory* 6 (2006): 12-29.

status-functie toekennen. We beschouwen bijvoorbeeld iemand als getrouwd; we gaan ervan uit dat iets is betaald; we nemen aan dat het vandaag maandag is, *niet* omdat er dingen in de ‘waarnemer-onafhankelijke’ realiteit bestaan die daar ontologisch aan beantwoorden, maar omdat we aan dat soort dingen vanuit onze gedeelde betrokkenheid die epistemische status toekennen.¹⁶

Wat geldt voor de erkenning van de epistemische status, lijkt ook te gelden voor de normatieve status van werkelijkheidsaspecten. Stel dat iemand in een gesprek beweert dat een specifieke reactieve attitude (een spontane emotionele reactie zoals waardering, dankbaarheid, misprijzen of verontwaardiging) ten aanzien van een particuliere gebeurtenis gerechtvaardigd is, dan kunnen de gesprekspartners bevestigen of ontkennen dat dat waar is voor zover die gesprekspartners vanuit de door een specifiek verwachtingspatroon gestructureerde verstandhouding recursief ervaren wat in de gegeven situatie als gepast of als ongepast overkomt. Mensen blijken zich in functie van de impliciete verstandhouding waarin ze participeren bijzonder goed bewust te zijn waar zich de grenzen en de verwachtingen bevinden van wat zichzelf en anderen geacht worden te doen. Ze kunnen samen aanvoelen op welk punt wat grappig was, vervelend wordt. Ze kunnen samen precies inschatten hoe lang een stilte in een gesprek mag duren voordat het gênant wordt of op welk moment galant zijn kleverig wordt. Die vaststellingen kunnen niet afgeleid worden op basis van wat er zich louter in de realiteit in exact-wetenschappelijke zin voordoet. Die vaststellingen kunnen enkel gemaakt worden door de personen die binnen een door een gemeenschappelijk kader gestructureerde verstandhouding participeren en van daaruit aanvoelen hoe de morele betekenissen van wat zich aandient vanuit een gemeenschappelijk gezichtspunt ingeschat worden. Voor wie niet vertrouwd is met die verstandhouding (bijvoorbeeld omdat hij of zij in een andere cultuur is opgegroeid) of voor wie niet beschikt over het cognitieve vermogen om zich recursief bewust te zijn van wat er in

¹⁶ Dat we dat als mensen doen, brengt Searle in verband met het feit dat mensen taal gebruiken, vergelijkbaar met de manier waarop Ernst Cassirer zich dat voorstelde zoals we dat hebben toegelicht aan de hand van de beschrijving van wat we ‘zien’ wanneer we naar appels kijken.

die verstandhouding aan de orde is (bijvoorbeeld omdat de persoon veel te jong is, autistisch is of een neurodegeneratieve stoornis ondergaat), manifesteren die normatieve grenzen en verwachtingen zich niet of op een totaal andere manier. In onze dagelijkse omgang schrijven we aan die personen daarom niet dezelfde morele verantwoordelijkheid toe als aan mensen die wel kunnen participeren in de gangbare morele verstandhouding.¹⁷ Ook in deze context is het dus noodzakelijk dat men, wanneer men er zich van wil vergewissen of het waar is dat een bepaalde actie moet worden beschouwd als een transgressie, zich een idee moet kunnen vormen van de manier waarop vanuit de oorspronkelijke verstandhouding de realiteit door de betrokkenen werd beleefd.

VI.

We hebben tot nu toe een aantal uitdrukkingen gebruikt die we onvoldoende hebben toegelicht. Twee daarvan: ‘participeren in een gedeelde betrokkenheid’ en ‘zich ergens recursief bewust van zijn’ vergen meer uitleg, temeer omdat ze in de volgende paragraaf opnieuw aan bod komen in de discussie over de relevantie van de postmoderne waarheidskritiek. Daarom moeten we ze nu kort bespreken.

‘Gedeelde betrokkenheid’ slaat op de onderlinge interesse, het engagement en de medeverantwoordelijkheid voor wat de groep waarin die betrokkenheid zich voltrekt als groep waarneemt, denkt, beslist of doet.¹⁸ Een groep (een gezin, een buurtgemeenschap, een team, ...) beschikt niet over een eigen psychisch vermogen en kan dus niet waarnemen, denken, beslissen of handelen, maar individuen kunnen wel onderling overeenkomen om zich ergens als groep rekenschap van te geven of om iets als groep te overdenken, te beslissen of te doen. Die vaststelling was voor Margeret Gilbert de aanleiding om het onderscheid tussen ‘iets samen doen’ en ‘elk afzonderlijk een volkomen gelijkaardige

¹⁷ Cf. Peter F. Strawson, “Freedom and Resentment”, *Proceedings of the British Academy* 48 (1962): 1-25.

¹⁸ De notie ‘gedeelde betrokkenheid’ geldt als vertaling van wat in de literatuur ‘*joint intentionality*’ of ‘*collective intentionality*’ wordt genoemd.

activiteit uitvoeren' ernstig te nemen. Haar in dit verband vaak gebruikte voorbeeld is 'samen wandelen'. 'Samen wandelen' is iets anders dan 'elk afzonderlijk wandelen'. Samen wandelen veronderstelt dat elk van de participanten zal tegemoetkomen aan de verwachtingen ten aanzien van wat vanuit een gemeenschappelijk perspectief aan 'samen wandelen' beantwoordt: je houdt min of meer gelijke tred, je stapt niet overdreven snel en waar mogelijk naast elkaar, je gaat als dat uitkomt met elkaar in gesprek en dergelijke.¹⁹ Mensen die recursief beseffen dat ze participeren in een gemeenschappelijke betrokkenheid, omdat ze zich daartoe openlijk hebben geëngageerd (ze hebben dat afgesproken) of omdat iedereen, zichzelf inbegrepen, daar spontaan van uitgaat (als lid van een gezin, bewoner van een wijk, burger van een land, ...), voelen zich medeverantwoordelijk voor het welslagen van wat ze als groep ondernemen. Wie zich gebonden weet door het engagement iets samen met anderen te doen (*joint commitment*), heeft het gevoel dat hij of zij kan worden terechtgewezen als hij of zij geen gevolg geeft aan wat binnen die gedeelde betrokkenheid voor het welslagen van die gedeelde intentie van hem of haar wordt verwacht.²⁰ Gilbert stelde verder ook vast dat een gedeelde betrokkenheid slechts aan de orde is wanneer de betrokkenen van elkaar weten dat alle betrokkenen weten dat die betrokkenheid geldt. Een gedeeld engagement zal ook enkel beëindigd kunnen worden als de betrokkenen onderling op de hoogte zijn van het feit dat ze hun gemeenschappelijke initiatief samen beëindigen, herzien of opheffen. De geldigheid van een gedeelde betrokkenheid berust met anderen woorden op het recursieve besef dat ze geldt.

Wat is 'recursief'? Een gegeven is 'recursief' als de gegevenheid van dat gegeven berust op het feit dat dat gegeven reeds gegeven is. Die

¹⁹ Wat samen wandelen concreet impliceert, zal verschillen van culturele verstandhouding tot culturele verstandhouding. De omschrijving die hier gegeven wordt is zeker niet universeel geldig.

²⁰ Margaret Gilbert, *On Social Facts* (Princeton, N.J.: Princeton Univ. Press, 1989); Id., *Joint Commitment: How We Make the Social World* (Oxford: Oxford Univ. Press, 2014). De opvatting van Gilbert wordt betwist door auteurs zoals Michael Bratman vanuit de veronderstelling dat het absurd lijkt de verantwoordelijkheid van wat men samen doet, te laten gelden voor bijvoorbeeld individuen die niet langer persoonlijk instemmen met datgene waar de groep als groep voor staat. Michael Bratman, *Faces of Intention: Selected Essays on Intention and Agency* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1999). Persoonlijk ben ik ervan overtuigd dat Bratman zich vergist.

definitie klinkt absurd omdat ze lijkt te berusten op een vicieuze cirkelredenering, maar dat neemt niet weg dat recursiviteit een pertinente eigenschap is van tal van cognitieve functies. Zo berust het vermogen te participeren in een gedeelde betrokkenheid op mijn capaciteit om me bewust te zijn van het feit dat anderen zich bewust zijn van mijn bewustzijn van hun bewustzijn enz... dat we iets samen willen realiseren of vrijwaren.²¹ In staat zijn zich onderling ergens recursief van bewust te zijn creëert de mogelijkheid om zich te realiseren waar men zich als groep van bewust is. Het maakt het bijvoorbeeld mogelijk te beseffen wat binnen een gegeven verstandhouding kan en niet kan; waar zich binnen een gegeven verstandhouding de grenzen en de verwachtingen bevinden of hoe binnen een gegeven verstandhouding de werkelijkheid emotioneel, moreel en epistemisch wordt ervaren. Zonder het vermogen om ons ergens recursief van bewust te zijn, kunnen we niet ervaren wat allerhande werkelijkheidsaspecten binnen een gegeven gedeelde betrokkenheid voor 'ons' als groep te betekenen hebben; kunnen we ons geen idee vormen van de manier waarop onze gesprekspartners geacht worden onze woorden te begrijpen; kunnen we niet inschatten hoe onze activiteiten officieel overkomen e.d. Concreet betekent dat dat zonder recursiviteit mensen niet in staat zijn te communiceren, hun interacties op elkaar af te stemmen of zich een adequaat zelfbeeld te vormen.

Iets recursief beseffen veronderstelt niet dat je die in principe oneindige 'heen en weer redenering' moet doorlopen. Om te beseffen dat je iets begrijpt, hoef je je geen idee te vormen van het cognitieve proces op basis waarvan het besef dat je begrijpt wat je begrijpt tot stand komt. Mensen hebben de indruk dat ze simpelweg de betekenis van een woord begrijpen zonder er zich rekenschap van te geven dat het begrijpen van die betekenis enkel tot stand komt vanuit de recursieve aanname dat de spreker weet dat de toehoorder weet wat hij of zij met die uitdrukking bedoelt, zoals Paul Grice in zijn beruchte bijdrage "Meaning" aantoonde. Recursiviteit komt inderdaad overeen met wat Grice omschreef

²¹ 'Recursief' staat voor een zich cumulatief herhalende zelfimplicatie. Cf. Michael C. Corbalis, *The Recursive Mind: The Origins of Human Language, Thought, and Civilization* (Princeton: Princeton Univ. Press, 2011).

als een reflexieve paradox wanneer hij vaststelde dat “*A* meant_{NN} something by *x*” in grote lijnen hetzelfde is als “*A* uttered *x* with the intention of inducing a belief by means of the recognition of this intention”.²² Toehoorders begrijpen wat een spreker bedoelt als ze beseffen wat de spreker hen wil doen begrijpen en de spreker van zijn of haar kant is er zich van bewust dat wat zijn of haar toehoorders zullen opmaken uit wat hij of zij communiceert, berust op hun overtuiging dat hij of zij dat als spreker bedoelt. De spreker kan erop vertrouwen dat die toehoorders dat kunnen omdat hij of zij weet dat zij weten hoe ze, wat er gecommuniceerd wordt, vanuit het perspectief van hun gedeelde betrokkenheid verwacht worden op te vatten. Sprekers en toehoorders kunnen vanzelfsprekend altijd van slechte wil zijn. Een spreker kan bijvoorbeeld dingen zeggen waar hij of zij zelf geen touw kan aan vastknopen en toehoorders kunnen pretenderen iets verkeerd begrepen te hebben. De basisregel van eerlijke communicatie is echter dat je persoonlijk voldoende begrijpt wat je te kennen geeft in functie van wat de tekens die je geeft binnen de context van de particuliere verstandhouding waarin je communiceert, voor je toehoorders te betekenen hebben.²³ Van de toehoorders van hun kant mag worden verwacht dat ze de intenties van de spreker interpreteren zoals ze die binnen de context van hun onderlinge betrokkenheid verwacht worden te interpreteren.

Ook zelfbewustzijn lijkt te berusten op recursiviteit. Stel je een ogenblik een volledig geïsoleerd persoon voor die in geen enkel opzicht reële of verbeelde gesprekspartners heeft gehad; een persoon die bijgevolg nooit zal hebben leren communiceren en in die zin ook nooit iets zal hebben leren benoemen. Een dergelijk persoon zal niet in staat zijn op

²² Cf. H.P. Grice, “Meaning”, *The Philosophical Review* 66, no. 3. (1957): 377-88 (p. 384). ‘Mean_{NN}’ betekent in deze uiteenzetting betekenis in niet-natuurlijke zin. In Grice’s uiteenzetting heeft een natuurlijke betekenis betrekking op een afleiding op basis van een geïnduceerde associatie of causaal verband, bijvoorbeeld: ‘rook betekent vuur’ of ‘twaalf uur betekent etenstijd’. Niet-natuurlijke betekenis heeft betrekking op de betekenis waarop iemand met een gegeven uitdrukking of gebaar doelt in de verwachting dat anderen zullen begrijpen wat hij of zij bedoelt. Om dit soort betekenis succesvol te kunnen doen vatten, moet de spreker weten dat de toehoorders zich bewust zullen zijn van wat hij of zij als spreker met zijn of haar uitdrukking bedoelde.

²³ Wat Frankfurt ‘*bullshit*’ noemt, heeft betrekking op wat de spreker communiceert wanneer hij of zij die basisregel niet respecteert. Harry Frankfurt, *On Bullshit* (Princeton: Princeton Univ. Press, 2005). ‘*Bullshit*’ heeft inderdaad niets te maken met waarheid. Het is een vorm van miscommunicatie.

basis van een conceptueel kader zijn aandacht te richten op specifieke werkelijkheidsaspecten die hij of zij vanuit een gedeelde betrokkenheid als betekenisvol kan ervaren. Hij of zij zal zich bijgevolg enkel instinctief door bepaalde werkelijkheidsaspecten aangetrokken voelen zonder zich over die aantrekking zelf vragen te stellen of er zich als zelfobserverator bewust van te zijn. Zelfbewustzijn lijkt te veronderstellen dat men zich bewust is van de manier waarop men zich vanuit een gemeenschappelijk conceptueel kader van een betekenende werkelijkheid bewust is. Zonder die recursiviteit dient er zich niets als betekenisvol aan. Buiten de context van elke gedeelde betrokkenheid kan een persoon de realiteit enkel ervaren zoals nagenoeg alle dieren dat lijken te doen.

Ook waarheid lijkt enkel te bestaan in een recursieve bewustzijnscontext. Beweringen die niet in aanmerking komen om binnen de context van een door een kader gestructureerde verstandhouding recursief begrepen te worden, komen niet in aanmerking om te kunnen waar gevonden worden en eens men zich binnen een specifieke gedeelde betrokkenheid recursief rekenschap kan geven van wat een bewering precies betekent, zal die bewering enkel recursief waar kunnen gevonden worden als de argumenten om met die bewering in te stemmen recursief kunnen erkend worden als valabel. De geldigheid of ongeldigheid van een waarheidsoordeel reikt in die zin nooit verder dan wat binnen de verstandhouding van waaruit men de waarde van dat waarheidsoordeel recursief kan erkennen, aannemelijk kan worden gemaakt. Voor subjecten die zich nergens recursief rekenschap van kunnen geven, bestaat er geen waar of vals.²⁴

Recursiviteit blijkt ook een voorwaarde voor de geldigheid van performatieve taaldaden, zoals iets afspreken, iets beloven, een regel uitvaardigen of een grens bepalen. Je kan dergelijke daden alleen maar stellen als de mensen voor wie de taaldaad relevant is er zich recursief van bewust zijn wat het stellen van die daad impliceert en dat jij je in de positie bevindt om die daad te stellen. Dat betekent dat de werkelijkheid van wat met performatieve taaldaden voltrokken kan worden, alleen maar

²⁴ Deze gedachte kwam tot stand tijdens een gesprek met Arnold Burms over een vroegere versie van deze paper. Het is minstens evenveel zijn gedachte.

geldt binnen een gedeelde betrokkenheid. De realiteit van wat met taal-daden gedaan wordt, is in die zin altijd waarnemer-afhankelijk.

Om zich te kunnen realiseren wat de epistemische en de morele status is van wat er zich in de particuliere leefwereld van een particuliere groep voordoet moet men kunnen participeren in de betrokkenheid binnen die particuliere groep. De participatie in een gedeelde betrokkenheid heeft echter nog een andere dimensie die we in de context van Winnicotts opvattingen zijdelings ter sprake hebben gebracht. Participeren in een verstandhouding impliceert niet alleen dat je beseft welke regels, afspraken, betekenissen, overtuigingen en waardeoordelen er in een gegeven interactiecontext aan de orde zijn, het betekent ook dat je door je participatie in een gedeelde betrokkenheid emotioneel kan investeren in wat binnen het kader van die betrokkenheid je in affectief opzicht beroert. Het betekent met andere woorden dat je passioneel in het spel zal kunnen opgaan en dat je je daardoor geroepen zal voelen om je ergens onvoorwaardelijk voor in te zetten. Een individu dat binnen een gedeelde betrokkenheid een taak op zich neemt die door de groep wordt gewaardeerd, zal uit die gedeelde betrokkenheid energie, moed en zelfvertrouwen putten. Omgekeerd, wie wordt uitgesloten en zich niet opgenomen voelt in een gedeelde betrokkenheid, zal niet kunnen opgaan in het spel, moeilijker ergens door geboeid raken, zich sneller vervelen, zich gemakkelijker laten verleiden om ergens aan verslaafd te raken en zich in extreme situaties apathisch op zichzelf terugplooiën. Die observatie vormt het basisuitgangspunt van de sociologie van Émile Durkheim. Ook onder neohegeliaanse filosofen zoals Francis Herbert Bradley of Josiah Royce werd iemands vitaliteit, moed en volharding steevast in verband gebracht met het zich gegrepen weten door iets dat in de gedeelde betrokkenheid van een gezin, een instelling of een staat het individu overstijgt, iets waaraan het individu loyaal wil zijn, iets waarvoor het individu bereid is zich onvoorwaardelijk in te zetten.

De voorbije decennia is er veel belangstelling ontstaan voor de notie '*collective intentionality*', mede door het werk van John Searle waarnaar we reeds verwezen hebben. '*Joint intentionality*' en '*collective intentionality*' zijn echter ook sleutelbegrippen in Michael Tomasello's reconstructie van de natuurlijke oorsprong van menselijke communicatie, cognitie en

moraal.²⁵ Volgens Tomasello was de ontwikkeling van het vermogen om het eigen gedrag te sturen in functie van datgene waar men in het kader van een gedeelde betrokkenheid samen voor staat, cruciaal bij de evolutionaire overgang van *hominidae* naar *homines sapientes*. Voor hem is het cognitieve vermogen om te participeren in een gedeelde betrokkenheid de cruciale factor die mensen geleidelijk van dieren heeft doen verschillen. Experimenteel kan inderdaad worden vastgesteld dat peuters en kleuters veel beter in staat zijn hun onderlinge interacties op elkaar af te stemmen en om elkaar met gebaren en tekenen iets duidelijk te maken dan mensapen, omdat ze de natuurlijke aanleg hebben het eigen gedrag en dat van anderen te evalueren en te sturen vanuit een gedeelde betrokkenheid. Het vermogen zich te onderwerpen aan wat men onderling overeengekomen is, werd volgens Tomasello een fundamentele menselijke vaardigheid, omdat onvoorwaardelijk samenwerken de groep betere evolutionaire overlevingskansen bood.

Het is opvallend dat Bernard Williams' genealogische reconstructie van het onvoorwaardelijke karakter van *truthfulness* ook uitgaat van de gedachte dat mensen er in *the state of nature* zijn toe overgegaan samen te werken en dat ze in functie daarvan hun informatie onderling zijn gaan delen. Om de kwaliteit van wat ze samen wisten en dachten te kunnen garanderen, werd volgens Williams van de leden van de groep verwacht dat hij of zij de betrouwbaarheid van de door hem of haar geboden informatie zo nauwgezet mogelijk zou nagaan en dat hij of zij die informatie zo eerlijk mogelijk in de groep 'publiek' zou maken. Voor Williams zijn *accuracy* als "acquiring a correct belief" en *sincerity* als "transporting that belief in a reliable form to the pool" op die manier de basiscomponenten geworden van *truthfulness*.²⁶ Accuraat zijn bestaat erin zo nauwgezet mogelijk na te gaan of datgene waarvan men persoonlijk overtuigd is hout snijdt. Eerlijk zijn bestaat erin datgene waarvan je

²⁵ Michael Tomasello, *Origins of Human Communication* (Cambridge, MA: MIT Press, 2008); Id., *Why We Cooperate* (Cambridge, MA: MIT Press, 2009); Id., *A Natural History of Human Thinking* (Harvard: Harvard Univ. Press, 2014); Id., *A Natural History of Human Morality* (Harvard: Harvard Univ. Press, 2016).

²⁶ Bernard Williams, *Truth and Truthfulness: An Essay in Genealogy* (Princeton: Princeton Univ. Press, 2002), 43-44.

persoonlijk overtuigd bent volledig te laten overeenkomen met datgene wat in de groep op basis van wat je communiceert zal beschouwd worden als jouw persoonlijke overtuiging. Liegen veronderstelt dat je datgene wat je in het gesprek te kennen geeft, moedwillig laat verschillen van datgene waar je werkelijk van overtuigd bent, door bijvoorbeeld dingen te verzwijgen, door met de woordkeuze een gegeven op een misleidende manier te kaderen of door iets te verdedigen waarvan je in je hart totaal niet overtuigd bent. In Williams' perspectief is liegen een vorm van verraad ten aanzien van datgene waarop je samen betrokken bent. De morele verontwaardiging ten aanzien van leugenachtige interventies wordt daarom niet uitgelokt door de materiële act van het liegen op zich, maar is een reactie op de vertrouwensschade die dat liegen binnen een gegeven gedeelde betrokkenheid heeft aangericht. Binnen een intieme vertrouwensrelatie kan zelfs een kleine leugen dramatische consequenties hebben, terwijl een flagrante leugen in een context waarin mensen nauwelijks samenwerken weinig morele verontwaardiging zal uitlokken. Met betrekking tot de toegenomen maatschappelijke tolerantie ten aanzien van liegende politici betekent dat dat die tolerantie het symptoom is van het feit dat de gedeelde betrokkenheid als nationale gemeenschap onder de burgers desintegreert.

Vanuit wat in de literatuur over gedeelde betrokkenheid is verschenen, lijkt oordelen of iets waar is niet te kunnen worden losgekoppeld van wat er binnen het kader van een gedeelde betrokkenheid aan de orde is. Het is op basis van datgene waarvan we binnen een gegeven verstandhouding recursief uitgaan dat we aan bepaalde realiteitsaspecten een epistemische of een morele status toekennen en het is in die betrokkenheid dat we door allerhande zaken geboeid kunnen raken.

VII.

We zijn nu beter in staat om te verduidelijken waarom we ons vanuit een postmodern perspectief onvoldoende rekenschap kunnen geven van wat waarheid te betekenen heeft. Zoals aangegeven, nemen postmoderne intellectuelen aan dat, omdat onze menselijke betrokkenheid

op de realiteit gemedieerd wordt door kaders (theorieën, verhalen, ideologieën, symbolische vormen of andere mediërende tekensystemen) en omdat kaders historisch gedetermineerd en cultuurgebonden zijn, wat als waarheid wordt beschouwd berust op een contingente en subjectieve interpretatie van de werkelijkheid. Zoals vermeld, wordt daar gewoonlijk aan toegevoegd dat het gezag van die kaders hegemonisch bepaald wordt: wat mensen geacht worden waar te vinden, zou bepaald worden door een klasse of een bevolkingsgroep die door haar cultureel kapitaal, haar economische belangen, haar politieke macht of haar succes in het domineren van de publieke opinie, haar eigen overtuigingen met symbolisch geweld kan laten gelden als de officiële waarheid.

Het probleem met deze boude voorstelling van zaken is dat ze niet goed aansluit bij wat iedereen in de concrete praktijk lijkt te ondervinden. Op theoretisch niveau kan iedereen het verschil tussen waar en onwaar in vraag stellen, maar in de praktijk kan men dat verschil onmogelijk verbeurd verklaren, omdat zowat alle overtuigingen die ons in onze recursieve betrokkenheid nauw aan het hart liggen, zonder het structurele onderscheid tussen waar en onwaar compleet irrelevant zouden worden. Als er geen verschil meer zou bestaan tussen ware of foute informatie, waarom zouden we ons over iets willen informeren? Als een bewering noch juist noch fout zou kunnen zijn, waarom zouden we in een discussie dan nog iets willen verdedigen? Hoe zouden we zonder vertrouwen in het waarheidsgetrouwe karakter van kennis, afspraken en regels kunnen blijven samenwerken? De kloof tussen wat we op theoretisch niveau denken te kunnen relativeren en datgene waar we in de praktijk onmogelijk aan voorbij kunnen gaan, gaat terug op een verschil in standpunt. In theoretische beschouwingen kan men een objectiverend standpunt innemen, wat betekent dat men beschouwingen kan maken vanuit een perspectief waarin van elke gedeelde betrokkenheid abstractie wordt gemaakt. In de praktijk echter kunnen we ons niet onttrekken aan de verstandhoudingen van waaruit de werkelijkheid voor ons epistemisch, moreel en affectief van betekenis is. Het is in ons dagelijks bestaan onmogelijk om een zuiver objectiverend standpunt in te nemen, omdat we, zoals we hebben aangegeven, buiten de context van elke recursieve betrokkenheid enkel instinctief op de realiteit

betrokken zijn. We kunnen ons echter wel verbeelden dat het perspectief van een koele exacte wetenschapper of van iemand zoals ‘Der Wanderer über dem Nebelmeer’ van Caspar David Friedrich objectiverend zal zijn, omdat men in exacte wetenschappen, zoals we hebben besproken, doelbewust abstractie maakt van alle culturele en morele betekeniscontexten en omdat we ook van de eenzame romantische wandelaar aannemen dat hij zich aan het alledaagse leven lijkt te onttrekken. In de praktijk echter zal zowel de meest overtuigde positivist als de meest wereldvreemde romanticus cognitief participeren in een gedeelde betrokkenheid, omdat waarnemen en denken, hoe abstract dat denken ook moge zijn, buiten de context van een recursieve betrokkenheid onmogelijk is.

Het standpunt dat vertellers, redenaars of schrijvers innemen, hoeft echter niet een standpunt te zijn dat men in de praktijk concreet kan innemen. In een filosofisch essay kan men net zoals in een verhaal een visie uiteenzetten vanuit een auctoriaal vertelstandpunt, een standpunt waarin men geen rekening hoeft te houden met de betrekkelijkheid die in het concrete leven wel geldt. Dat is wat filosofen vaak lijken te doen: ze nemen een objectiverend standpunt in. Dat bracht hen lange tijd niet in moeilijkheden zolang ze ervan overtuigd konden zijn dat wat goed, waar en mooi is, gedefinieerd kan worden vanuit het objectiverend standpunt dat werd toegeschreven aan God of aan de natuur. Het is niet toevallig dat het postmoderne scepticisme ten aanzien van wat goed, waar en mooi is tot ontwikkeling kwam toen het theo-ontologische perspectief onhoudbaar bleek.

Postmoderne intellectuelen hebben de indruk dat waarheid relatief is, omdat je vanuit een objectiverend standpunt lijkt te kunnen vaststellen dat er heel diverse kaders en heel diverse verstandhoudingen bestaan van waaruit waarheid op heel diverse manieren kan opgevat worden. Vanuit het objectiverende standpunt lijkt iedereen vanuit dat objectiverende standpunt te kunnen kiezen op welke manier men de werkelijkheid zal kaderen. Iedereen lijkt op die manier in staat de werkelijkheid naar zijn of haar hand te kunnen zetten en wat ze waar noemen te laten aansluiten bij zijn of haar persoonlijke voorkeuren of machtsbelangen. In het concrete leven kunnen we dat niet. We kunnen immers geen

abstractie maken van de verwachtingen die gelden in de verstandhoudingen waarin we participeren ten aanzien van het waarheidsgetrouwe karakter van wat we denken en zeggen. We kunnen in de praktijk helemaal niet kiezen hoe we de werkelijkheid zullen framen, zonder er terecht van beschuldigd te worden te liegen. Als bijvoorbeeld blijkt dat je de uitleg waarmee je probeerde te rechtvaardigen waarom je niet hebt gedaan wat je je vriend had beloofd, berust op een leugen, dan kan je je er niet van afmaken met de bedenking dat waarheid een kwestie is van hoe je iets kadert, behalve als je je vriendschap moedwillig in het gedrang wil brengen.

Er is in dit opzicht een opvallende gelijkenis tussen de ervaring van de relevantie van waarheid en de ervaring van de relevantie van vrijheid en verantwoordelijkheid. Zoals Strawson in “Freedom and Resentment” illustreert, is het vanuit een objectiverende houding mogelijk aan te nemen dat morele verantwoordelijkheid een irrelevant concept is, omdat alles wat zich in de realiteit voordoet gedetermineerd is. In het kader van intermenselijke betrokkenheid, zo betoogt hij, is dat veel minder evident.²⁷ Zo kan een filosoof tijdens een lezing vanuit een objectiverend standpunt verdedigen dat het een illusie is te geloven in de vrije wil en dat verantwoordelijkheid om die reden berust op een misvatting, maar als die filosoof ’s avonds later dan afgesproken en enigszins beneveld thuiskomt, dan is de kans dat hij met dezelfde redenering zijn partner van zijn onschuld zal kunnen overtuigen gering. Iets gelijkaardigs geldt voor de notie ‘waarheid’. In de context van een gedeelde betrokkenheid wordt waarheid niet als iets relatiefs ervaren. Het is in de context van een gedeelde betrokkenheid gewoonlijk erg duidelijk wat er op het spel staat wanneer het erop aankomt accuraat en eerlijk te zijn. In een dergelijke context is het gewoonlijk ook erg duidelijk vanuit welk kader een bewering moet worden beoordeeld, ofwel omdat dat duidelijk is afgesproken ofwel omdat iedereen recursief weet dat dat voor iedereen die in de verstandhouding participeert

²⁷ “What I want to contrast is the attitude (or range of attitudes) of involvement or participation in a human relationship, on the one hand, and what might be called the objective attitude (or range of attitudes) to another human being, on the other.” Peter Strawson, “Freedom and Resentment”, *Proceedings of the British Academy* 48 (1962): 1-25.

vanzelfsprekend is. Terwijl men vanuit een objectiverend standpunt geneigd zal zijn aan te nemen dat wat vanuit een kader waar wordt gevonden een subjectief karakter heeft, hebben mensen in de praktijk de indruk dat waarheid een objectief karakter heeft, omdat alle mensen die vanuit dezelfde verstandhouding de realiteit beleven dat lijken te kunnen bevestigen.

In een hecht samenwerkingsverband wordt het recursief bewustzijn van datgene waar de groep als groep voor staat gevormd door wat groepsleden communiceren. Als de informatie die in dit verband wordt gecommuniceerd onnauwkeurig of leugenachtig is, dan zal het vertrouwen in datgene waar de groep als groep van overtuigd is vroeg of laat worden beschaamd. Voor de kwaliteit van de gedeelde inzichten en uitgangspunten is het belangrijk dat iedereen zo eerlijk en zo nauwgezet mogelijk zal bijdragen tot de transparantie en de kwaliteit van datgene waar men samen voor staat. Open, eerlijk en nauwgezet overleg versterkt de groepsbetrokkenheid en garandeert de betrouwbaarheid van de gemeenschappelijke uitgangspunten en strategieën. Daarom zal waarheid in het kader van een gedeelde betrokkenheid er wel degelijk toe doen.

VIII.

Dat het er in een context van een hechte gedeelde betrokkenheid toe doet waarheidsgetrouw te zijn, verandert niets aan het feit dat wat waar gevonden wordt, geldt binnen een specifiek kader en dat wat waar lijkt niet kan worden geïnterpelleerd vanuit de logica van een ander kader. In theorie kan men er daarom nog steeds van uitgaan dat er evenveel oninterpelleerbare waarheden als verstandhoudingen bestaan. Ook als we het er dus over eens zijn dat waarheid er in de praktijk toe doet, blijft op die manier een belangrijk deel van de postmoderne kritiek overeind: waarheden blijken zich in functie van de verstandhouding waarin ze van toepassing zijn over en door elkaar te bewegen, zonder dat strikt genomen kan worden uitgemaakt welke we voorrang moeten verlenen en welke niet.

Ook deze redenering berust op uitgangspunten die in de praktijk niet opgaan. Zo wordt verondersteld dat verstandhoudingen moeten worden opgevat als statische en gesloten systemen waarin men zich gecompartmentaliseerde overtuigingen vormt. Kaders kunnen inderdaad beschouwd worden als gesloten tekensystemen, omdat concepten die niet thuishoren in hetzelfde kader moeilijk met elkaar in verband kunnen worden gebracht en omdat de logica of de spelregels op basis waarvan concepten tegen elkaar uitgespeeld worden kaderspecifiek zijn. Het is echter niet omdat kaders gesloten systemen vormen dat dat ook geldt voor de verstandhouding waarin ze van toepassing zijn. In een gesprek of in een samenwerkingsverband wordt het recursieve perspectief van waaruit uiteenzettingen, observaties, inzichten en overtuigingen worden geïnterpreteerd, gevormd door heel diverse kaders en de flexibiliteit waarmee kaders in functie van de werkelijkheidsaspecten waarop men zich samen richt, kunnen worden ingeruild, blijkt bijzonder groot. Verstandhoudingen zijn daarom niet statisch. Ze kunnen ook niet worden opgevat als van elkaar geïsoleerde echokamers. Mensen zijn zich bewust van wat er in de verschillende verstandhoudingen waarin ze opereren wordt gedacht en gewaardeerd. Ze weten bijvoorbeeld dat wat ze als gezin belangrijk vinden niet altijd overeenkomt met wat ze onder collega's appreciëren en dat wat in de lokale sportclub grappig wordt gevonden thuis niet altijd even grappig klinkt.²⁸ In dezelfde zin zijn mensen er zich van bewust dat de betrouwbaarheid van een bewering afhankelijk is van de aard van de verstandhouding waarin die bewering tot stand komt. Ze weten bijvoorbeeld dat wat vrienden overeenkomen tijdens een discussie op

²⁸ "Properly speaking, a man has as many social selves as there are individuals who recognize him and carry an image of him in their mind. To wound any one of these images is to wound him. But as the individuals who carry the images fall naturally into classes, we may practically say that he has as many different social selves as there are distinct groups of persons about whose opinion he cares. He generally shows a different side of himself to each of these different groups. Many a youth who is demure enough before his parents and teachers, swears and swaggers like a pirate among his 'tough' young friends. We do not show ourselves to our children as to our club-companions, to our customers as to the laborers we employ, to our own masters and employers as to our intimate friends. From this there results what practically is a division of the man into several selves; and this may be a discordant splitting, as where one is afraid to let one set of his acquaintances know him as he is elsewhere; or it may be a perfectly harmonious division of labor, as where one tender to his children is stern to the soldiers or prisoners under his command." William James, *The Principles of Psychology* (New York: Henry Holt and Company, 1890), 294.

een terras niet even ernstig moet worden genomen als datgene waarover geneesheren overeenstemming bereiken in hun overleg over een diagnose of ingenieurs die samen de sterkte van een brug berekenen.

Mensen weten niet alleen dat datgene waarmee iemand zal instemmen zal verschillen in functie van de verstandhouding waarin hem of haar dat wordt gevraagd, ze weten ook in welke verstandhoudingen de nauwgezetheid en de eerlijkheid waarmee men zich beraadt, leidt tot de betrouwbaarste overtuigingen. Ook dit soort kennis (kennis over de kwaliteit van kennis) wordt recursief gedeeld en geeft aldus aanleiding tot een tweede-orde-verstandhouding: een gedeelde betrokkenheid op onze particuliere betrokkenheid. In de praktijk betekent dat dat mensen zich recursief bewust zijn van het feit dat men bij het beoordelen van het waarheidsgetrouwe karakter van een overtuiging er goed aan doet rekening te houden met de status van de personen die tot die overtuiging zijn gekomen (hun achtergrond, professionele functie, reputatie, aanzien, e.d.), met het publiek dat aan die overtuiging een boodschap heeft (een gespecialiseerd of een niet-gespecialiseerd publiek, een partijdig of een onpartijdig publiek e.d.), met de motivatie om die overtuiging ter sprake te brengen (belangeloos of met de bedoeling om iets van mensen gedaan te krijgen of te verkopen), met de methode op basis waarvan tot die overtuiging wordt besloten (op basis van feiten, op basis van horen zeggen, op basis van intuïties, e.d.) en met de context waarin die overtuiging tot stand komt (in een onderzoeksgroep, tijdens een juridisch proces, e.d.).

In elke samenleving vormen zich tweede-orde-verstandhoudingen op basis van het recursieve besef van wat er in diverse soorten subgroepen recursief wordt beseft. Die tweede-orde-verstandhouding is niet op een blauwe maandag tot stand gekomen, maar is het resultaat van een historische ontwikkeling. Zo gaan sociologen er bijvoorbeeld vanuit dat er zich rond specifieke maatschappelijke functies zoals rechtspraak, gezondheidszorg, handel, gezinsleven en ambachten op basis van functionele differentiatie instituties hebben gevormd die aanleiding hebben gegeven tot verschillende soorten expertise.²⁹ Op basis van die taakverdeling nemen

²⁹ Volgens Luhmann zouden er zich vanaf de 16e eeuw met het oog op de realisatie van specifieke maatschappelijke functies particuliere regels, afspraken en technieken hebben ontwikkeld waardoor

we aan dat als we ziek zijn we een geneesheer zullen raadplegen, als we in een juridisch conflict zijn verzeild geraakt we een afspraak zullen maken met een advocaat en als we een huis willen bouwen we een ingenieur-architect nodig hebben e.d.

Het is op dit punt dat we iets meer kunnen zeggen over de aanleiding van de *post-truth*-ontwikkeling. Het vervagen van de grens tussen degelijke berichtgeving en fake news, tussen betrouwbare politieke visies en demagogische retoriek of tussen waarheidsgetrouwe kennis en een *public-relation*-discours heeft weinig te maken met de vaststelling dat elke waarheidsaanspraak berust op een gekaderde en dus subjectieve interpretatie van de werkelijkheid, maar met het gebrek aan vertrouwen in de positionele expertise die zich in de verschillende institutionele subsystemen heeft ontwikkeld. Mary Douglas karakteriseerde een maatschappelijke verstandhouding waarin maatschappelijke taken, professionele functies, kennisdomeinen en bevoegdheden duidelijk afgebakend zijn en waarin de sociale druk om in al die domeinen aan de geldende verwachtingen te beantwoorden, als positioneel. In een positionele verstandhouding zijn de grenzen van wat bijvoorbeeld degelijke journalistiek, integer wetenschappelijk onderzoek, verantwoorde medische beslissingen, correcte ambtelijke beslissingen, rechtvaardige rechtspraak duidelijk en vertrouwt iedereen erop dat iedereen zijn professionele opdracht naar behoren zal uitvoeren. Als het gezag van domeinspecifieke expertise taant, als minder duidelijk wordt wie over wat verstand van zaken heeft en vanuit dat oogpunt het laatste woord krijgt of als de grenzen tussen genres vervagen (de grens tussen informatie en reclame, tussen waarheidsgetrouw communiceren en misleiden in functie van politieke macht of commercieel gewin) dan lijkt waarheid relatief. In normale omstandigheden zullen maatschappelijke instituties verhinderen dat er

er zich binnen diverse instituties eigen interactiepatronen en een eigen jargon vormde. Dat gebeurde onder meer in de sfeer van het recht, de religie, het onderwijs, het gezin, de politiek, de economie en de wetenschap. Al deze samenwerkingsverbanden groeiden uit tot relatief autonome subsystemen. De functie waarrond zich het politieke subsysteem vormde was, volgens Luhmann, machtsverwerving; voor het recht was dat stabilisering van menselijke verhoudingen; in het bedrijfsleven, winst verwerven. De functie van wetenschap zou er volgens Luhmann in bestaan op een betrouwbare manier uit te maken wat waar of vals is. Cf. Niklas Luhmann, *Die Wissenschaft der Gesellschaft* (Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1990).

allerlei overtuigingen over en door elkaar bewegen zonder dat de publieke opinie kan uitmaken aan welke overtuigingen men officieel voorrang moet verlenen. In een samenleving waarin die institutionele grenzen vervagen is dat niet langer het geval. Het probleem is niet dat er iets schort aan de expertise zelf, maar wel dat het gezag van iemand die met verstand van zaken spreekt, niet langer wordt erkend.

IX.

Ook als mag worden aangenomen dat de institutionele context waarin een overtuiging tot stand komt, bepalend is voor het gezag dat men vanuit de maatschappelijke verstandhouding aan die overtuiging toekent, dan nog is het niet duidelijk waarop de legitimiteit van dat gezag inhoudelijk berust. Als men in een expertisedomein een gegeven vanuit het exact-wetenschappelijke kader beoordeelt, bijvoorbeeld als het gaat om een zuiver technologische of biomedische kwestie, dan lijkt dat gezag gerechtvaardigd omdat, zoals we hebben besproken, de bevindingen die op basis van degelijk exact-wetenschappelijk onderzoek worden bekomen, coherent en betrouwbaar blijken. In discussies over kwesties die met politiek, moraal of cultuur te maken hebben daarentegen kunnen opposanten uitgaan van verschillende kaders, waardoor hun discussie niet beslecht kan worden. Bestaan er andere argumenten dan gezagsargumenten om de onbeslisbaarheid van wat waar en wat onwaar is in de context van niet exact-wetenschappelijk onderzoek in vraag te stellen? Die vraag lijkt acuut nu in onze multiculturele samenleving meningsverschillen op basis van tegengestelde socioculturele verwachtingen als problematisch worden beschouwd en populistische politici bij een significant deel van de bevolking scoren wanneer ze pleiten voor de homogenisering van dat soort tegengestelde verwachtingen.

Meningsverschillen op basis van tegengestelde socioculturele verwachtingen worden vandaag spontaan vereenzelvigd met onenigheid tussen mensen met een verschillende etnische of religieuze achtergrond. Die associatie is misleidend omdat dit soort meningsverschillen ook in homogene culturen schering en inslag zijn. Mensen participeren immers

in verschillende verstandhoudingen tegelijk en ondervinden dagelijks dat wat vanuit de ene verstandhouding verwacht wordt, niet te verzoenen is met wat vanuit andere verstandhoudingen verwacht wordt. Iedereen ervaart bijvoorbeeld dat wat je professioneel zou moeten nastreven niet perfect verzoenbaar is met wat je gezin, je vrienden of je burens van jou verwachten. Die tegengestelde verwachtingen geven soms aanleiding tot spanningen, maar die zijn niet noodzakelijk fataal, omdat we in dergelijke conflictsituaties kunnen rekenen op elkaars begrip. Begrip veronderstelt in deze context de bereidheid om zich vanuit een overbruggende gedeelde betrokkenheid recursief rekenschap te geven van het probleem. Wanneer meningsverschillen aanleiding geven tot ruzie, dan verwachten we dat de betrokkenen zich ‘redelijk’ opstellen: dat ze bereid zijn om zich onderling vanuit een gedeeld perspectief te beraden over wat iedereen afzonderlijk bezielt, waarom hij of zij bang, kwaad of ongelukkig is en op welke manier men een regeling kan treffen waarin men zoveel mogelijk rekening houdt met ieders betrachtingen. Op het moment waarop men daarover samen een akkoord bereikt, lijkt het conflict beslecht.

Als mensen iemand in een gesprek verwijten dat hij of zij onredelijk is, dan bedoelen ze dat die persoon geen afstand kan nemen van zijn of haar particuliere betrokkenheid, omdat die betrokkenheid hem of haar emotioneel in zijn greep heeft. We gebruiken het woord ‘redelijk’ om er de positie mee te karakteriseren van iemand die bereid is zijn of haar particuliere situatie en de situaties van opponenten te beoordelen vanuit een breder perspectief, een perspectief waarin zijn of haar zuchtige of verblindende passionele betrokkenheid geen vat meer heeft, waardoor hij of zij op een serene manier kan overleggen over een oplossing die, gegeven de wetmatigheden van de realiteit en gegeven de tegenstrijdige belangen vanuit het perspectief van een gedeelde betrokkenheid voor alle partijen, zo ideaal mogelijk is.

Redelijk zijn geldt als een vorm van respect. Mensen verwachten dat gesprekspartners, vrienden, burens en medeburgers bereid zullen zijn om elkaar als volwaardige partners te respecteren door zich te engageren in een gedeelde betrokkenheid en door zich rekenschap te geven van elkaars existentie in het licht van datgene waar ze samen voor staan. Die

verwachting heeft zich in de loop van de geschiedenis geleidelijk aan veralgemeend. Interacties in een private context geven spontaan aanleiding tot respect voor intimi. In persoonlijke conversaties alludeert men spontaan op gemeenschappelijke belevenissen, idealen en belangen op basis van verdichte uitdrukkingen die door buitenstaanders gewoonlijk moeilijk te ontcijferen zijn. Door te verwijzen naar datgene wat alleen de intimi begrijpen, haalt men de private betrokkenheid aan. Wanneer mensen interageren met vreemden kunnen ze die codetaal niet gebruiken en zijn ze verplicht hun boodschap in een toegankelijker taal, gedetailleerd te omschrijven. Door dat te doen worden mensen in gesprekken met vreemden geconfronteerd met de particulariteit van wat ze in intieme kring vanzelfsprekend vinden en leren ze zichzelf percipiëren vanuit een afstandelijker perspectief. In een cultuur waarin lezen en schrijven een belangrijke rol speelt en er in die zin meer geïnterageerd wordt met mensen die niet behoren tot de intieme kring, zal zich een meer formeel taalgebruik ontwikkelen dat zich leent tot complexe maar tegelijk voor iedereen toegankelijke uiteenzettingen; een taalgebruik dat aanleiding zal geven tot een 'redelijke' verstandhouding, omdat het referentieperspectief in dit soort communicatie niet langer uitgaat van een particuliere betrokkenheid, maar van een meer universele betrokkenheid.³⁰

Een dergelijke 'redelijke' verstandhouding ontwikkelde zich onder de correspondenten die deel uitmaakten van de Republiek der Letteren, de gemeenschap van humanisten, wetenschappers en essayisten die vanaf de 16e eeuw tot het einde van de 18e eeuw gestalte gaven aan het Europese intellectuele debat. De gedachtewisselingen binnen dat genootschap betroffen de interpretatie van klassieke teksten, wetenschappelijke bevindingen, besprekingen van politiek-filosofisch essays, historische studies en literatuur. Binnen de intellectuele verstandhouding van dit internationale gezelschap ontwikkelde zich het besef dat mensen ondanks hun private leefwereld, hun functie, hun religie of hun culturele gewoonten aan elkaar gelijk zijn. Elke correspondent begreep dat van hem of

³⁰ Het onderscheid waarnaar we hier verwijzen, heeft betrekking op het verschil dat Basil Bernstein heeft gemaakt tussen de *restricted* en de *elaborated code*. Cf. Basil Bernstein, *Class, Codes and Control: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language* (London: Routledge & Kegan Paul, 1971), 125–26.

haar werd verwacht dat hij of zij zijn of haar particuliere vooringenomenheid zou relativiseren en de irrationele gevoelens en intuïties die met die particuliere vooringenomenheid verbonden zijn, zou temperen. Lezen werd geassocieerd met bedachtzaamheid. Hume schreef in dit verband: “A man reads a book or pamphlet alone and coolly. There is none present from whom he can catch the passion by contagion. He is not hurried away by force and energy of action.”³¹ Humes oorspronkelijke vertrouwen in deze literaire attitude was exemplarisch voor het vertrouwen dat tal van andere Verlichtingsfilosofen stelden in literaire redelijkheid.³²

Literaire redelijkheid valt niet samen met wetenschappelijke redelijkheid. De overtuigingskracht van literaire redelijkheid berust immers niet op mathematische rechtlijnigheid, maar op wat Pascal aanduidt als *l'esprit de finesse*: een argumentatiestijl waarin men er zich op toelegt alle factoren die relevant zijn voor wat zich voordoet vanuit een beschouwend perspectief in gewone mensentaal zorgvuldig te expliciteren. Het cruciaalste verschil tussen beide redeneerstijlen betreft de interpretatie van objectiviteit. In de exacte wetenschappen berust objectiviteit op een radicale reductie van wat men in rekening zal brengen. In een exact-wetenschappelijk onderzoek gaat men enkel in op de mathematische verhoudingen tussen kwantificeerbare werkelijkheidsaspecten zoals die conceptueel gerepresenteerd kunnen worden in het exact-wetenschappelijke kader. Van alle andere mediërende kaders die in het dagelijks leven de betekenissen van en de attitudes tegenover die werkelijkheidsaspecten bepalen, wordt in dat type onderzoek volledig abstractie gemaakt. Dat betekent bijvoorbeeld dat het om het even is of de patiënt je vader is of je eigen kind: als voorwerp van exact-wetenschappelijk onderzoek gaat het louter om een biologisch organisme.³³

³¹ David Hume, “Of the Liberty of the Press”, in *Essays: Moral, Political, and Literary*, ed. T.H. Green and T.H. Grose, Vol. I (Londen: Longmans, Green and Co, 1907), 97n1.

³² Hume zelf verloor naar het einde van zijn leven dat vertrouwen toen hij getuige was van de politieke heisa rond de populistische publicaties van John Wilkes. Daarom schrapte hij in de latere edities van het essay de passage waaruit we citeerden en nam hij ten aanzien van de persvrijheid een sceptischer houding aan.

³³ Op die manier wordt het objectiverende standpunt waarvan sprake was in een van de voorgaande paragrafen het dichtst benaderd. Die benadering is echter asymptotisch omdat een zuiver

In humaan-wetenschappelijk onderzoek en journalistieke verslaggeving kan men niet uitgaan van dezelfde reductie, omdat de functies en de betekenissen van een waarnemer-afhankelijk gegeven medeconstitutieel zijn voor de realiteit van dat gegeven. De patiënt is niet zonder meer een biologisch organisme: het *is* je vader. Als men de werkelijkheid van een waarnemer-afhankelijk gegeven wil respecteren, *moet* men zich rekenschap geven van de factoren die vanuit diverse kaders de functie of de betekenis van dat gegeven bepalen. Op basis van welke criteria kan men humaan-wetenschappelijk onderzoek of journalistieke verslaggeving dan wél objectief noemen?

In onderzoek over waarnemer-afhankelijke realiteit lijkt objectiviteit gekoppeld aan onpartijdigheid. Onpartijdigheid veronderstelt dat men uitgaat van een perspectief van waaruit men elke particuliere vooringenomenheid of persoonlijke belangenbehartiging overstijgt. Dat perspectief komt overeen met het perspectief dat zich vormt vanuit een universele betrokkenheid. Dat perspectief is niet het product van een abstracte filosofische redenering, het betreft een perspectief waarmee we in onze gewone omgang vertrouwd zijn. Wanneer mensen in hun dagelijkse interacties begrip vertonen, zullen ze de verstandhouding van waaruit ze een discussiepunt beoordelen, verbreden om het voor henzelf en hun opponenten mogelijk te maken te opereren vanuit een gemeenschappelijk gezichtspunt waardoor ze vanuit dezelfde invalshoek kunnen zoeken naar een vergelijk. Vanuit die praktijk ontwikkelde zich de notie van een betrokkenheid waarvan niemand meer uitgesloten wordt: een betrokkenheid die we met iedereen delen. Die overgang van de notie 'breder' naar 'omvattend' hoeft niet noodzakelijk gepaard te gaan met het vermogen om zich iets concreets bij 'omvattend' voor te stellen. In onze gewone omgang gebruiken we vaak begrippen zoals 'iedereen' of 'alles' zonder dat we ons een concrete voorstelling maken van een situatie waar 'iedereen' of 'alles' effectief aanwezig zou zijn. Op dezelfde manier lijkt de notie 'menschheid' te beantwoorden aan een logische

objectiverend standpunt impliceert dat men van elke betrokkenheid en van alle kaders abstractie maakt, waardoor het ook voor die wetenschappers onmogelijk zou worden zich recursief op de realiteit te betrekken.

veralgemening, maar het betreft tegelijk een veralgemening die in de loop van de tijd op moreel vlak is uitgegroeid tot een regulatieve idee. Vanuit onze betrokkenheid als mensheid beschouwen we alle mensen als evenwaardig; nemen we aan dat ze elk als menselijk individu moeten worden gerespecteerd als individuen die het recht hebben om van hun medemensen te eisen dat ze zullen worden erkend als personen die hun eigen meester zijn; nemen we aan dat hun fysieke integriteit moet worden gerespecteerd; dat ze moeten worden beschouwd als evenwaardige partners die op basis van wat we vanuit onze universele onderlinge betrokkenheid samen verantwoord vinden, gelijk moeten worden beoordeeld. Het is binnen dit kader dat de notie ‘onpartijdigheid’ gedefinieerd kan worden als de bereidheid om de visies en de overtuigingen van elke betrokkene in functie van datgene wat men samen onderschrijft, gelijk te berechtigen.

Onpartijdigheid in filosofisch en historisch onderzoek of in journalistieke verslaggeving lijkt in die zin overeen te komen met wat gelijkberechtiging betekent in juridische zin: in een proces zullen de opvattingen en ervaringen van alle betrokkenen en elke getuige één voor één onder de gemeenschappelijke aandacht worden gebracht en pas als alle mogelijke factoren die het eindoordeel kunnen beïnvloeden op een evenwaardige manier aan bod zijn gekomen, kan men tot een besluit komen. In verslaggeving en historisch onderzoek wordt het onpartijdige karakter van dat besluit gegarandeerd door het onpartijdige karakter van het publiek waaraan wat wordt besloten moet worden verantwoord. Dat publiek is omvattend en in zekere zin zelfs tijdloos. Als standaardvoorbeeld van deze universalistisch georiënteerde ambitie wordt vaak verwezen naar Thucydides. Als historicus zag Thucydides het als zijn opdracht op een onpartijdige manier alles wat zich had voorgedaan zo juist mogelijk inzichtelijk te maken voor de komende generaties. Hij beschrijft de achtergrondgeschiedenis, de gangbare overtuigingen en gewoonten en de economische omstandigheden waardoor hij het voor elke potentiële lezer mogelijk maakt zich een beeld te vormen van wat er zich precies heeft voorgedaan. Hij doet dat onpartijdig, in die zin dat hij elke actor en elke stadstaat gelijk berechtigt. Thucydides was er zich van bewust dat hij door zo te werk te gaan iets creëerde waarmee hij

niet meteen het enthousiasme van een vooringenomen doelpubliek zou wekken.

De lezer zal misschien het ontbreken van het verhalende element minder aangenaam vinden. Maar voor mij zal het voldoende zijn wanneer iedereen die de juiste toedracht onder ogen wil zien van wat er gebeurd is en, gegeven de aard van de mens, ooit opnieuw zo of ongeveer zo zal voorkomen, mijn verslag als nuttig beschouwt. Het is bedoeld als een blijvend bezit, niet als een fraaie prestatie om de hoorders voor een kort moment te boeien.³⁴

Het is belangrijk om met betrekking tot de onpartijdigheid te wijzen op een hardnekkig misverstand. Men gaat er vaak ten onrechte van uit dat onpartijdigheid impliceert dat men elke opinie als evenwaardig zal beschouwen. Zoals in een juridisch proces gelijkberechtiging niet impliceert dat men alle gedragingen en motieven als even goed zal bestempelen, zo houdt ook in onderzoek onpartijdigheid niet in dat men alle opinies als even waar of als even relevant zal beschouwen. Er wordt in dit soort onderzoek wel degelijk geoordeeld over het waarheidsgetrouwe karakter en de zinvolheid van gezichtspunten. De verstandhouding van waaruit dat oordeel wordt gevormd, is de verstandhouding die zich vormt in het kader van een universele betrokkenheid. Er kan en er zal vanuit een universele gedeelde betrokkenheid wel degelijk een verschil worden gemaakt tussen opvattingen die vanuit dat perspectief waar lijken en opvattingen die verzonnen of gelogen zijn. Mensen hebben een notie van datgene wat iedereen verondersteld wordt aan te nemen en vormen zich op die manier een idee van wat elk redelijk individu zal aannemen. Het soort basisuitgangspunten op basis waarvan men vanuit een universele betrokkenheid zal oordelen, beperkt zich niet tot wat actueel empirisch vaststelbaar is. Het omvat ook basisuitgangspunten die te maken hebben met logica en correct taalgebruik en met opvattingen die elk redelijk mens zou moeten aannemen, zoals het feit dat de aarde rond is en dat de evolutietheorie van Darwin steek houdt. Er gelden zelfs morele basisuitgangspunten die te maken hebben met de optie voor gelijkberechtiging, menselijke gelijkwaardigheid, universele

³⁴ Thucydides, *De Peloponnesische oorlog*, vertaald en toegelicht door Wolther Kassies (Amsterdam: Athenaeum-Polak, 2013), 1.22.4.

rechtvaardigheid, mensenrechten en dergelijke. Wat al dan niet behoort tot wat ieder redelijk mens zou moeten aannemen, is relatief en evolueert met de tijd, maar dat neemt niet weg dat het actueel als een gemeenschappelijk basisuitgangspunt dient voor redelijk overleg. Zich redelijk opstellen impliceert dat men loyaal zal zijn aan wat men samen waar, logisch, rechtvaardig e.d. vindt. Vanzelfsprekend is het mogelijk dat mensen zich geroepen kunnen voelen om universele basisuitgangspunten bij te stellen. Dat is wat tal van wetenschappers doen, niet vanuit een anarchistisch verlangen alles wat we samen voor lief nemen neer te halen, maar vanuit een gevoel van verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van wat we samen aannemen.

Post-truth is een symptoom van het moedwillig negeren van redelijke basisuitgangspunten. Als iemand bijvoorbeeld weigert logisch te redeneren, weigert rekening te houden met voor iedereen geldende feiten, weigert consistent te zijn e.d. is elk redelijk overleg onmogelijk. Wat onpartijdig overleg veronderstelt, is de bereidheid om de basisuitgangspunten die iedereen verwacht wordt aan te nemen, te onderschrijven. Als die welwillendheid ontbreekt en de persoon ingaat tegen datgene waarover men verondersteld wordt overeen te komen, is een ernstig gesprek of discussie onmogelijk. Voor onderzoek over waarnemer-afhankelijk onderzoek geldt dus dat iemand waarheidsgetrouw is wanneer hij of zij een gegeven voor een universeel publiek inzichtelijk maakt op een manier die coherent is met de basisuitgangspunten die vanuit onze universele betrokkenheid op dit moment lijken te gelden. Zoals in onze gangbare discussies heeft ook in deze context waarheid nooit een definitief karakter, maar dat neemt niet weg dat ook in onderzoek over waarnemer-afhankelijke werkelijkheid, wanneer mensen trouw zijn aan de uitgangspunten waarover consensus bestaat, het verschil tussen wat waar en wat onwaar is cruciaal is en waarheid er in die zin toe doet.

Wat intussen wellicht ook duidelijk is geworden, is dat humaan-wetenschappelijk onderzoek en verslaggeving niet op dezelfde manier waardevrij kan zijn als exact-wetenschappelijk onderzoek. Exact-wetenschappelijk onderzoek is waardevrij omdat van alle normatieve reactieve attitudes die binnen een menselijke verstandhouding tot stand komen

abstractie wordt gemaakt.³⁵ In onderzoek over de waarnemer-afhankelijke realiteit berust onpartijdigheid op de beslissing om vanuit een universele betrokkenheid de inbreng van elk individu gelijk te berechtigen. Onpartijdigheid is in dit opzicht verwant met het engagement voor universele mensenrechten, voor de *rule of law*, voor participatieve democratie, voor juridische, sociale en culturele gelijkheid e.d. Exact-wetenschappelijk onderzoek veronderstelt geen humanitair engagement. Een geometrische verstandhouding veronderstelt geen subjectieve inleving en geen menselijk respect of gelijkberechting, enkel mathematische precisie. In verslaggeving en geschiedschrijving komt het er op aan om alle mogelijke particuliere kaders en perspectieven die de betekenis van een gebeurtenis beïnvloeden onder de publieke aandacht te brengen en vanuit een universele betrokkenheid te beoordelen. Op het ogenblik dat van journalisten wordt geëist dat ze omwille van de objectiviteit van de berichtgeving er moeten op toezien racistische, chauvinistische, protectionistische of nationalistische interpretaties van de feiten evenwaardig te vinden als een interpretatie waarin men uitgaat van *the rule of law*, de mensenrechten en gelijkberechting, vraagt men de oorspronkelijke missie van journalistiek op te geven.

X.

De *post-truth*-crisis wordt vaak in verband gebracht met een gebrek aan vertrouwen in wat via de berichtgeving wordt gecommuniceerd. Vooral in toonaangevende democratische landen waar de redelijkheid in de politieke besluitvorming onder druk staat, zijn de media medeverantwoordelijk voor de groeiende verdeeldheid in de samenleving. Om te begrijpen hoe dat mogelijk is, kan het nuttig zijn de functie van media te interpreteren vanuit de invalshoek die we in deze bijdrage aan bod hebben laten komen.

³⁵ Voor alle duidelijkheid: dat geldt voor het exact-wetenschappelijk onderzoek op zich, niet voor de keuze van het onderwerp, de wijze waarop dat onderzoek wordt gefinancierd, de mogelijkerwijs schadelijke consequenties voor de proefpersonen, de manier waarop de resultaten van het onderzoek openbaar zullen worden gemaakt of afgeschermd, de objectieven die men met dat onderzoek beoogt e.d. Al dat soort kwesties zijn vanzelfsprekend niet waarde vrij.

Het is gangbaar maar tegelijk misleidend de functie van media vanuit een vrijemarktmodel te definiëren. Volgens dat model zouden media producten creëren in functie van de preferenties van de individuele eindgebruikers. Omdat de verantwoordelijken van mediaorganisaties zich willen distantiëren van paternalistische of elitaire bevoogding, opteren ze ervoor de eindgebruiker zelf te laten beslissen wat goede media zijn. Kranten, magazines, zenders, omroepen en populaire websites stemmen om die reden hun aanbod af op de wensen van hun doelgroep. Vanuit het perspectief dat in deze bijdrage aan bod is gekomen, kan de functie van media op een accuratere manier worden geïnterpreteerd. Media fungeren als instrumenten waarmee individuen zich recursief op de hoogte stellen van wat hun groep als groep overkomt, denkt, voelt, ambieert, vreest en dergelijke. Media stellen individuen met andere woorden in staat te participeren in de gedeelde betrokkenheid van de groep waarmee ze zich identificeren.

Vanuit democratisch oogpunt is het creëren van een gedeelde betrokkenheid in de samenleving belangrijk. Wanneer de bevolking volgt wat hun gemeenschap als gemeenschap overkomt, denkt of beslist in functie van wat die gemeenschap als gemeenschap ten goede komt, zullen politieke discussies aandachtig worden gevolgd en becommentarieerd en vergroot het draagvlak van verstandige beslissingen. In die zin is het voor een gemeenschap van publiek belang dat media burgers in staat stelt zich recursief rekenschap te geven van elkaars opvattingen, gedragingen, angst en verlangens, dat ze hun een duidelijk beeld geeft van wat hen als groep aanbelangt. Het is ook van belang dat dat gebeurt op een 'redelijke', begripsvolle manier: vanuit het perspectief van een gemeenschappelijke betrokkenheid waarin ieder individu gerespecteerd wordt als een evenwaardige partner, iemand met een eigen stem, iemand die moet worden beschouwd als een doel op zich en niet als een instrument dat kan worden ingezet voor een of ander persoonlijk belang. Goede berichtgeving zal derhalve onpartijdig zijn. Door het creëren van een gedeelde betrokkenheid zullen media uitgangspunten in beeld brengen waarover iedereen het eens is: zaken die iedereen als waar erkent waardoor ze kunnen gelden als gemeenschappelijke overtuigingen in het gezamenlijk overleg. Op die manier maken media het mogelijk het

onderling eens te worden over hoe en waarom particuliere meningsverschillen tot stand zijn gekomen. Het is in functie van wat men onderling waar vindt dat men begrip voor elkaar kan opbrengen en dat men kan zoeken naar redelijke oplossingen die ertoe bijdragen dat ieders *conatus essendi* zoveel mogelijk zal worden gerespecteerd.

Over het algemeen hebben media het vandaag moeilijk om aan die publieke functie tegemoet te komen. Het is niet dat mensen zijn opgehouden media te gebruiken als instrumenten om zich recursief op de hoogte te stellen van wat er binnen de gedeelde betrokkenheid van hun groep aan de orde is. Het probleem is veeleer dat de groepen waarop ze zich focussen nauwelijks samenvallen met hun nationale of met de internationale gemeenschap. Vandaag zijn mensen via sociale media betrokken op kleinschalige groepen. Ze staan voortdurend in verbinding met familieleden, kennissen en vrienden waarmee ze hun persoonlijk wedervaren onderling in realtime delen. Ze zijn ook, maar niet op de eerste plaats, betrokken op wat hun gemeenschap als gemeenschap in politiek opzicht nastreeft of op datgene waar de Europese Unie als Europese Unie voor staat. Zo hebben de meeste Europese burgers geen flauw idee waarom de vluchtelingen crisis niet meer vooraan op de agenda staat, wat er zo belangrijk is aan het Europese vrij verkeer van personen en goederen of waarom men een *European Defence Fund* probeert op te richten.

De klassieke media (kranten, radio en televisie) zijn zich vanaf de jaren 80, toen de steun vanuit levensbeschouwelijke zuilen werd afgebouwd en door de kabeltechnologie de monopoliepositie van grote nationale en commerciële zenders werd doorbroken, gaan herprofilieren in functie van de toenemende onderlinge competitie. Media zijn zich doelbewust een eigen huisstijl gaan aanmeten en cultiveerden in hun communicatie een eigen verstandhouding in functie van wat hun doelpubliek aantrekkelijk vindt. Aanvankelijk waren klassiek geschoolde journalisten terughoudend om zich in die nieuwe communicatiestrategie in te passen, omdat zij intuïtief aanvoelden dat dat zou leiden tot het ondergraven van hun publieke functie. Maar geleidelijk aan werden redacties gedwongen om zich te plooiën naar de wensen van hun doelpubliek, ook als dat impliceerde dat zaken die van internationaal of van

nationaal belang zijn, maar waarvoor er bij het doelpubliek weinig interesse was, van de agenda werden geschrapt. In sommige landen bestond er al langer een tabloidtraditie waarin redacties er niet voor terugschrokken om zonder blozen bij te dragen tot populistische partijdigheid. Dat bleek vanuit commercieel oogpunt immers een lucratieve optie. Maar na de jaren 80 heeft die tendens zich verder doorgezet. Die ontwikkeling heeft in de UK en de US bijgedragen tot een nooit geziene polarisering in de publieke opinie.

Verder heeft er zich, zoals we hebben aangegeven, vanaf de jaren 60 een culturele verschuiving voorgedaan van een positionele samenlevingsmentaliteit naar een meer individualistische verstandhouding waardoor het gezag van academici, experts en studiediensten geringer is geworden. Die verschuiving ligt in het verlengde van een tendens om alle onderwerpen die mogelijk aanleiding zouden kunnen geven tot meningsverschillen te neutraliseren door ervan uit te gaan dat elke overtuiging met betrekking tot dat onderwerp een privaat en in dit opzicht relatief karakter heeft. Overtuigingen over dit soort onderwerpen zijn privaat in die zin dat men vindt dat iedereen enkel voor zichzelf kan en moet uitmaken welke overtuiging hij genegen is. Ze zijn tegelijk relatief omdat men aanneemt dat er geen opvattingen bestaan die voor iedereen als even waardevol zouden moeten gelden. Die neutralisering betrof in eerste instantie religieuze kwesties, nadien ook kwesties die te maken hebben met esthetische voorkeuren (muziek, stijl, mode), verder ook morele kwesties (zolang ze geen schade toebrengen aan de vrijheid en de fysieke integriteit van anderen) en in de huidige *post-truth*-sfeer maken we mee dat ook met betrekking tot waarheid iedereen het recht heeft om overtuigd te zijn van datgene waar hij of zij van overtuigd wil zijn, omdat waarheid relatief is. Die culturele tendens lijkt moreel gemotiveerd. Mensen voelen zich geroepen om de gelijkwaardigheid van ieders overtuiging te verdedigen, omdat ze de indruk hebben dat ze op die manier de gelijkwaardigheid van elk individu in bescherming nemen, en daarom zijn ze niet geneigd om in te stemmen met de publieke waarde van religieuze, esthetische, normatieve of epistemologische uitgangspunten, omdat die de gelijkwaardigheid van overtuigingen in het gedrang zouden kunnen brengen.

Het nettoresultaat van deze meervoudige ontwikkeling is een *post-truth*-sfeer. De consequentie van die sfeer manifesteert zich op de eerste plaats op politiek vlak in een groter wordende verdeeldheid en een gebrek aan eensgezindheid over basisuitgangspunten voor gemeenschappelijk overleg.

XI.

In elk gesprek, in elk overleg, zelfs in elke interactie oriënteren mensen zich op wat ze recursief als meervoudig subject samen waarnemen, weten en denken. In elk gesprek, overleg of interactie wordt van elke partner verwacht dat hij of zij zal bijdragen tot datgene waarop alle partners samen betrokken zijn en dat zijn of haar bijdrage accuraat en eerlijk zal zijn. Het is enkel in de context van een gedeelde betrokkenheid dat waarheid ertoe doet. Waarheidsgetrouw zijn is met andere woorden een vorm van loyaliteit ten aanzien van wat men samen inziet of realiseert. Buiten de context van een gedeelde betrokkenheid is waarheid een irrelevante abstractie. Vanzelfsprekend kunnen mensen wat in een gesprek, een overleg of een interactie op het spel staat de rug toekeren. Vanzelfsprekend kunnen ze beslissen weinig of niets bij te dragen aan de ontwikkeling van een gezamenlijke redenering of het inzichtelijk maken van wat er zich precies voordoet. Mensen kunnen liegen, misleiden of vitten op oninteressante details. Al dit soort activiteiten kunnen worden beschouwd als schendingen van het vertrouwensbestand.

Al het soort zaken die men samen waar vindt, vormen de bakens van wat men verder zal bespreken en doen. In geen geval mag men die gedeelde overtuigingen beschouwen als de overtuigingen waaraan alle leden zich ook op individueel vlak moeten conformeren. Wat een groep als groep denkt, hoeft niet samen te vallen met wat de afzonderlijke individuen denken, maar het spreekt vanzelf dat als een individu over informatie beschikt op basis waarvan wat men samen denkt onwaarschijnlijk lijkt, hij of zij geacht wordt die informatie ter sprake te brengen. In tal van groepen is wat individuen recursief beschouwen als datgene wat hun groep als een groep denkt onzorgvuldig uitgewerkt, onvoldragen en

warrig, gewoon omdat er geen tijd werd gevonden of gemaakt om datgene waar men in overeenkomt uit te klaren of te nuanceren. Als de communicatie ongestructureerd, gebrekkig of slecht georganiseerd is, kan wat een groep als groep denkt niet worden uitgeklaard of beter worden gemaakt.

Wat geldt voor kleine groepen, lijkt ook te gelden voor samenlevingen. Als mensen de indruk hebben dat er geen gemeenschappelijke overtuigingen zijn waarin ze hun vertrouwen kunnen stellen, als er zich geen gemeenschappelijke bakens aandienen in functie waarvan ze hun interactie onderling kunnen afstemmen, dan is dat het resultaat van een gebrekkige communicatie of een onredelijk verzet om wat vanuit een particuliere betrokkenheid wordt ervaren vanuit een gemeenschappelijke betrokkenheid te bekijken. *Post-truth* is in die zin een symptoom van een gebrek aan loyaliteit. Het is een teken dat de bereidheid van burgers om bij te dragen aan de kwaliteit van wat ze als gemeenschap geloven en denken gering is. Het is een teken dat het communicatiesysteem in de samenleving niet goed functioneert, dat de journalisten zich niet van hun publieke taak kwijten, dat intellectuelen, academici, onderzoekers en schrijvers door een gebrek aan gezag of door een gebrek aan interesse wat waar is niet kunnen of willen laten doordringen tot de publieke opinie. De factoren die tot *post-truth* aanleiding hebben gegeven, zoals die in de vorige paragraaf aan bod kwamen, kunnen niet in een oogwenk ongedaan worden gemaakt. Culturele tendensen beantwoorden aan eigen wetmatigheden waarop geïsoleerde individuen weinig vat hebben, maar het zou goed zijn mochten mensen niet langer van de actuele verwarring gebruikmaken om zich niet te moeten kwijten van hun publieke verantwoordelijkheid. Heel wat mensen lijken die publieke verantwoordelijkheid te hebben opgegeven en plooiën zich liever met andere gelijken op de gezelligheid van een onder ons terug. Ook filosofen hebben de neiging om zich op hun specialisatie domein terug te plooiën zonder zich te bekommeren om de kwaliteit van wat er gangbaar wordt gedacht. Dat kan instrumenteel lonend zijn, maar het draagt niet bij tot het soort zaken waar filosofen maatschappelijk zouden kunnen toe bijdragen, bijvoorbeeld op basis van overleg zoeken naar een consensus die het voor het brede publiek mogelijk moet maken met de notie '*post-truth*' in het reine te komen.

SLEUTELWOORDEN: *post-truth*, postmodern scepticisme, objectiverende attitude, gedeelde betrokkenheid, gemeenschappelijk engagement.

KEYWORDS: post-truth, postmodern scepticism, objectifying attitude, joint intentionality, joint commitment.

SUMMARY: *Why Truth Matters*

Postmodern intellectuals often suggest that truth is based on a subjective interpretation of reality because truth is determined by the framework (discourse, ideology, paradigm, theory, ...) that one uses. That would imply that by framing reality in a specific way, a dominant class determines how the truth will be perceived. In this contribution we show that, in the context of a shared commitment, a framework cannot easily be manipulated and that being truthful is unmistakably important. In their reasoning about truth, philosophers often take an objectifying attitude which means that they make an abstraction of what is at stake in the context of a joint commitment. This results in a misinterpretation of the relevance of truth. What people agree on forms the basis of what they establish, think, hope, plan, and do as a group. Without sufficient common ground, it is impossible to establish in a society a joint commitment to respect what is in the public interest such as the rule of law, democracy, and human rights. This is why truth really matters.

